

DİCLE İLAHİYAT DERGİSİ

Dicle Theology Journal

Kuruluşu: 2000 e-ISSN: 2667-6273 Yayımcı: Dicle Üniversitesi

Cilt | Volume 28 • Sayı | Issue 1 • Haziran | June 2025

Şîa'nın Muhkem ve Müteşâbih Anlayışı

The Muhkam and Mutashabih Understanding of Shia

Nejdet KARAKUZU

Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara-Türkiye
Presidency of Religious Affairs, Ankara-Türkiye

nejdetkarakuzu@gmail.com.tr

<https://ror.org/007x4cq57>

<https://orcid.org/0000-0002-3854-7656>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received:20/01/2025 • **Kabul Tarihi | Accepted:** 27/03/2025 • **Yayın Tarihi | Published:** 30/06/2025

Atıf | Cite As

Karakuzu, Nejdet. “Şîa'nın Muhkem ve Müteşâbih Anlayışı”. *Dicle İlahiyat Dergisi* 28/1 (Haziran 2025), 86-109.

<https://doi.org/10.58852/dicd.1623832>

Author Contributions: This article has a single author.

Ethical Statement: It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been.

Conflicts of Interest: No conflict of interest declared.

Ethics Committee Approval: The study subject does not require ethics committee permission.

Use of Artificial Intelligence: No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the study was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Yazar Katkıları: Makale tek yazarlıdır.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Etik Kurul Onayı: Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

Yapay Zeka Kullanımı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır.

Şîa'nın Muhkem ve Müteşâbih Anlayışı

Öz

Âl-i İmrân sûresinin yedinci âyetinde belirtildiği üzere Kur'an'ın büyük bir kısmı, anlamı anlaşılabilir ve kitabın esası olarak kabul edilen muhkem âyetlerden oluşmaktadır. Ancak bunun yanında manası kapalı olan müteşâbih âyetler de vardır. Muhkem âyetlerin anlamlarıyla ilgili herhangi bir tartışma yapılmamışken, müteşâbihler hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler müteşâbihlerin anlamlarının Allah'tan başka hiç kimse tarafından bilinmesinin mümkün olmadığını ve bu nedenle bu tür âyetlerin peşine düşmenin ve onlara maksadını aşan anlamlar yüklemenin caiz olmadığını savunurlarken, bazıları da bu iddianın ilâhî hikmete ters düştüğünü ve aslında bazı usûllerin uygulanmasıyla müteşâbihlerin anlamlarının bilinebileceğini iddia etmişlerdir. Kendine özgü görüşlere sahip olan Şîa da muhkem müteşâbih konusunda tıpkı diğer mezhepler gibi birbirinden farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Burada Şîa'nın müteşâbih âyetlerin anlamının bilinip bilinmeyeceği ve kimlerin bilebileceği hususunda farklı bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. Zira diğer konularda olduğu gibi bu konuda da imamlara ve Ehl-i Beyt'e ayrı bir yer açmış ve her hâlükârda müteşâbih âyetlerin anlamının imamlar tarafından bilinebileceğini ileri sürmüştür.

Anahtar kelimeler: Kur'an, Şîa, Âl-i İmrân, Muhkem, Müteşâbih.

The Muhkam and Mutashabih Understanding of Shia

Abstract

As stated in the seventh verse of the chapter of Al-i Imran, the majority of the Quran consists of muhkam verses, which are understandable and accepted as the basis of the book. However, there are also mutashabih verses, the meaning of which is unclear. While there has been no discussion on the meaning of muhkam verses, different views have been put forward regarding mutashabih. While some scholars argue that the meanings of mutashabih cannot be known by anyone other than Allah and therefore it is not permissible to pursue such verses and attribute meanings beyond their purpose, others have claimed that this claim is contrary to divine wisdom and that the meanings of mutashabih can actually be known by applying certain methods. The Shia, who have their own views, have also exhibited different approaches to the issue of muhkam and mutashabih, just like other sects. Here, it is seen that Shia has a different approach to whether the meaning of the mutashabih verses can be known or not and who can know it. Because, as in other issues, they gave a special place to the imams and the Ahl al-Bayt in this matter and claimed that in any case, the meaning of the mutashabih verses can be known by the imams.

Keywords: Quran, Shia, Âl-i Imran, Muhkam, Mutashabih.

Giriş

Kur'ân, büyük bir kısmının delâleti açık, âyetleri birbirini tefsîr eden mufassal bir kitaptır.¹ Zaten ilahî hikmet de insanlığın hidâyeti için gönderilmiş olan bir kitabın anlaşılabilir olmasını gerektirmektedir. Ancak Kur'ân'ın büyük bir kısmının anlaşılabilir olmasının yanı sıra Kur'ân'da zikredilen bir kısım âyetler vardır ki ya onlardan ya da insandan kaynaklanan birtakım sebeplerden dolayı anlaşılammaktadır. Bu iki tür de bizzat Kur'ân'ın Âl-i İmrân sûresinin yedinci âyetinde muhkem ve müteşâbih olarak ifade edilmiştir.

Muhkem ve müteşâbih kelimeleri, Kur'ân-ı Kerîm'de farklı anlamlarda kullanılmıştır. Hûd sûresinin 1. âyetinde Kur'ân'ın tamamının muhkem olduğu, Zümer sûresinin 23. âyetinde ise tamamının müteşâbih olduğu ifade edilmiştir. Ancak Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinde ise Kur'ân âyetlerinin bir kısmının muhkem bir kısmının ise müteşâbih olduğu belirtilmiştir. Bu çalışmada ele alınan muhkem-müteşâbih meselesi, Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinde belirtilen bağlamda incelenecek olup, değerlendirmelerimiz bu çerçevede şekillenecektir.

Tefsîr âlimleri, yukarıda zikredilen ilk iki âyette geçen muhkem ve müteşâbih kavramları üzerine herhangi bir ihtilafa düşmemiş ve bu bağlamda bir tartışma ortaya koymamışlardır. Kur'ân'ın tamamının muhkem olduğunu bildiren âyeti, ilâhî kelâm vasfını haiz, lafız, anlam ve mesajının sağlam ve erişilmez bir üstünlüğe sahip olması şeklinde yorumlamışlardır.² Kur'ân'ın tamamının müteşâbih olduğunu bildiren âyeti de hem lafız hem anlam açısından bir uyum içerisinde bulunması, sağlam, doğru ve mükemmel olması, insanlara rehberlik etmesi ve daha birçok konuda âyetleri arasında benzerlikler göstermesi şeklinde yorumlamışlardır.³ Şîa'nın çağdaş âlimlerinden biri olan Tabâtabâî, bu durumu şöyle açıklamıştır: “Kur'ân'da bazı âyetler vardır ki bunlar Kur'ân'ın hepsinin muhkem,⁴ bazıları hepsinin müteşâbih⁵ ve bazıları da bir kısmının muhkem bir kısmının müteşâbih olduğunu bildirmektedir.⁶ Ancak burada herhangi bir çelişkinin olduğu sanılmasın. Zira birinci âyette geçen muhkemlikle onun düzgün ve sağlam olduğu, lafızlarında ve manasında bir kusurun olmadığı; tamamının müteşâbih olduğunu bildiren âyette; sağlamlık, güzellik ve i'câz yönünden âyetlerinin birbirine benzediği; bir kısmının muhkem bir kısmının müteşâbih olduğunu belirten âyette ise bazı âyetlerinin ilahî murada delaletlerinin açık, bazılarının ise kapalı olduğu hususu kastedilmiştir. Buna göre ilahî murada delaletleri açık olanlara muhkem, kapalı olanlara ise müteşâbih denilmiştir.”⁷

Tarihî süreç içerisinde Kur'ân'ı anlama ve yorumlama faaliyeti metodolojik bir zemine oturtulmaya çalışılmış ve bunun neticesinde *Ulumu'l-Kur'ân/Kur'ân İlimleri* denilen disiplinler oluşturulmuştur. Bu hususta en çok tartışılan konulardan biri de muhkem ve müteşâbih konusu olmuştur.

¹ *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), Hûd, 11/1.

² Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyn et-Teymî er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Ârabî, 1420), 7/137; Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuâyb el-Arnâvût-Mustafa Şeyh Mustafa (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2008), 425; Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Ali et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Habib Kasir el-Âmilî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 1/11.

³ Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 7/138; Suyûtî, *el-İtkân*, 425; Tûsî, *et-Tibyân*, 1/11; Mustafa Öztürk, “Müteşâbih Kavramı Bağlamında Tefsîr Usûlü'nün (Ulûmü'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme”, *Bilimname* 15 (2008/2), 35.

⁴ Hûd, 11/1.

⁵ ez-Zümer, 39/23.

⁶ Âl-i İmrân, 3/7.

⁷ Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, *el-Kur'ân fi'l-İslam* (Beyrût: Dâru'z-Zehrâ, 1973), 33-34.

Bu tartışmaların başında da muhkem ve müteşâbihin tanımı/mahiyeti, Kur'ân'da müteşâbih âyetlerin bulunmasının sebebi ve müteşâbih âyetlerin anlamlarının bilinip bilinemeyeceği hususu gelmektedir. Tefsîr ve ulûmu'l-Kur'ân eserlerinde buna dair pek çok yorum ve tartışma yer almıştır.⁸ Biz de bu çalışmamızda Şîa'nın muhkem ve müteşâbih âyetlere yaklaşımını ortaya koymaya çalışacağız.

1. Kavramsal Çerçeve

Muhkem kelimesi, aslı itibarıyla “menetmek, engellemek”⁹ anlamında olan حکم/hakeme fiilinin if'âl babından ism-i mef'ul olup lugatte “korunmuş, tahkim edilmiş, kesinleştirilmiş, sağlamlaştırılmış, güçlü ve dayanıklı hale getirilmiş”¹⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Müteşâbih kelimesi de “benzetmek” anlamında olan شبه/şebehe fiilinin tefâ'ul babından ism-i fail olup “bir şeye benzeşen, kendisiyle benzeşik olan”¹¹ “güzellik ve nitelik bakımından bir şeyin başka bir şeye benzesi”,¹² “kuvvetli bir benzeşmeden dolayı iki şeyin birbirinden ayırt edilememesi”¹³ şeklinde tanımlanmıştır. Muhkem ve müteşâbih kelimeleri, Ulûmü'l-Kur'ân ıstılahında birbirine yakın/uzak birçok şekilde tanımlanmıştır. Râgıb el-İsfahânî (öl. 425/1033), muhkemi “lafız veya mana bakımından herhangi bir şüphe ve karışıklığın olmadığı âyetler,”¹⁴ müteşâbihi ise “lafız veya anlam yakınlığından ötürü tefsîrinin müşkil olduğu âyetler veya lafızlar” olarak tanımlamıştır.¹⁵ Şerîf el-Cürcânî (öl. 816/1413) ise muhkemi, “lafzından kastedilen mânânın açık olduğu ve neshe ihtimali olmayan”,¹⁶ müteşâbihi ise “lafzın bizzat kendisinde kapalılık olan ve idraki asla umulmayan şey”¹⁷ olarak tanımlamıştır. İsfahânî, âyetlerdeki müteşâbihliğin başkasına lafız veya anlam yakınlığından kaynaklandığını söylerken, Cürcânî ise, lafzın

⁸ Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî *el-Burhân fî ulûmî'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabîyye, 1957), 2/68-71; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 425-426; et-Tûsî, *et-Tibyân*, 2/394-395; Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasan et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân* (Beyrut: Dâru'l-Ulûm/Dâru'l-Murtaza, 2006), 2/193-197; Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali es-Serevî el-Mâzenderânî İbn Şehrâşûb. *Müteşâbihü'l-Kur'ân ve'l-muhtelefu Fih*, thk. Hamid Câbir Habib el-Mü'min (Beyrut: Cemiyetu Müntedâ en-Neşr, Müessesetü'l-Ârif li'l-Matbûât, 2008), 1/46-47; Muhammed Hüseyin et-Tabâtâbâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Muessesetu'l-A'lem li'l-Matbûât, 1997), 3/22-101.

⁹ Ebû'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* (y.b: Mektebetu Nazâr Mustafa el-Bâz, ts.), 167; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414), 12/143; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/68.

¹⁰ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'ayn*, thk. Abdulhamîd el-Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 1/343; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihah tacü'l-luğa ve sihahü'l-'Arabîyye*, thk. Ahmet Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1990), 5/1901-1902

¹¹ Muhammed Murtazâ el-Hüseyinî ez-Zebidî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdussettar Ahmed Ferrâc (Küveyt: et-Turâsu'l-Arabî, 1965), 36/411; Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Zekriyâ' İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 3/243; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/503.

¹² Muhammed b. 'Uzeyr es-Sicistânî, *Garîbu'l-Kur'ân el-müsemma bi nüzheti'l-kulûb*, thk. Muhammed Edîb Abdülvahîd Cemrân (Suriye: Dâru Kuteybe, 1416/1995), 432.

¹³ Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûb Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît* (Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1426/2005), 1247.

¹⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 169.

¹⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, 335. İsfahânî'nin müteşâbihe ıstılahî bakışı ile ilgili ayrıca bkz. M. Zeki Duman, “Kur'ân'da Müteşâbihât”, *Bilimname* 9 (2005/3), 22-23.

¹⁶ Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rifât* (Beyrut: Mektebetü'l-Lübnân, 1985), 218.

¹⁷ Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rifât*, 210. Cürcânî, yaptığı tanımına göre Allah'ın Zat ve Sıfatlarına delalet eden nasların da Muhkem olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bunların neshe ihtimali yoktur. Cürcânî lafızları kapalılık durumlarına göre şöyle açıklamıştır: “bir lafızın maksadı zahir olup neshe ihtimali yoksa, o Muhkem'dir. Eğer te'vile ihtimali yoksa, Müfesser'dir. Bu da değil de söz sadece bu maksad için getirilmişse, Nass'dır. Aksi halde Zahir'dir. Bir arız, yani sığadan başkası sebebiyle gizli kaldığı zaman, Hafîy'dir. Eğer sığanın kendisi sebebiyle gizli kalmış ve aklen anlaşılmışsa, Müşkil'dir veya naklen anlaşılmış (idrak edilmiş) ise, Mücmel'dir. Ya da hiç anlaşılmamışsa müteşâbih'tir.(bkz. Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rifât*, 218)

kendisinden kaynaklanan kapalılıktan kaynaklandığını ve bunların anlamlarının anlaşılmasının mümkün olmadığını savunmuştur.

İslam âlimlerine göre muhkem âyetlerin müteşâbihler için asıl teşkil etiğine dair herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Bununla birlikte neyin muhkem neyin müteşâbih olduğu ve muhkem ile müteşâbih'in manası konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Tefsîrinde muhkem ve müteşâbih ile ilgili yirmiye yakın görüşe yer veren Tabâtabâî,¹⁸ bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Muhkem ve müteşâbih konusunda birçok ihtilaf ve tartışma yapılmıştır. Bunların çoğu karışık, iç içe olan ve az bir farkla birbirinden ayrılan yorumlardır. Bu tartışmaların ucu sahâbi müfessirlere kadar uzanmaktadır. Bu konudaki ihtilafın en önemli nedeni ise muhkem ve müteşâbih ile te'vîlin anlamı hususlarının birbirine karıştırılmasıdır. Bu da şaşırtıcı bir karışıklığa neden olmuştur.”¹⁹

Muhkem ve müteşâbihin mahiyetiyle ilgili ileri sürülen görüşlerden bazıları şöyledir:²⁰

1. Muhkem, muradının açık olması sebebiyle veya te'vîl yoluyla kendisinden ne kastedildiği anlaşılabilen; müteşâbih ise Hurûf-ı Mukatta'a, Allah'ın sıfatları veya kıyamet vakti, kıyamet gününün durumu vb. gaybî alana taalluk eden ve te'vîli konusunda kesin bir tayinde bulunulamayan âyetlerdir.
2. Muhkem, manaya delaleti başka bir beyana ihtiyaç hissettirmeyecek düzeyde açık olan âyetler; müteşâbih ise manası insanların tamamına veya birçoğuna kapalı olup beyana muhtaç bulunan âyetlerdir.
3. Muhkem, mefhumları açık ve kanıtları belli olan âyetler; müteşâbih ise karmaşık ve net bir şekilde anlaşılması zor mefhumlara sahip olan âyetlerdir.
4. Muhkem, farzları, helal ve haramları bildiren ahkâm âyetleri; müteşâbih ise mesel ve kıssaları içeren âyetlerdir.
5. Muhkem hem iman edilen hem kendisiyle amel olunan âyetler; müteşâbih ise iman edilen ancak amele konu olmayan âyetlerdir.
6. Muhkem, illeti akılla idrak edilebilen âyetler; müteşâbih ise içerdikleri hükümlerin illeti bilinmeyen âyetlerdir.
7. Muhkem, geçmiş peygamber ve ümmetlerin kıssaları ile ilgili âyetler; müteşâbihler ise bu âyetlerde var olan müphem durumlardır.
8. Muhkem, herkesin manası hakkında ittifak ettiği âyetler; müteşâbih ise anlamı ve yorumu hakkında ittifak edilemeyen âyetlerdir.
9. Muhkem, yorum ve tefsîri kolay olan âyetler; müteşâbih ise tefsîri zor olan veya künhüne erişme yolu olmayan lakin zahirinde muhkem bir anlamı kasteden âyetlerdir.
10. Muhkem, mensûh olmayan veya kendisi nâsih konumunda olan âyetler; müteşâbih ise mensûh âyetlerdir.
11. Muhkem, sadece bir anlama ihtimali olup te'vîle ihtiyaç duymayan âyetler; müteşâbih ise iki veya daha fazla manaya muhtemel olup kolayca anlaşılmayan âyetlerdir.
12. Muhkem, lafızları tekrar edilmeyen; müteşâbih ise lafızları tekrar edilenlerdir.
13. Muhkem, anlamını ifade etmede yeterli olan; müteşâbihler ise ziyade, hazf veya nakil yapılmadan kendi başına kesin anlamını ifade etmede yeterli olmayanlardır.

¹⁸ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 3/31-42.

¹⁹ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 3/ 37.

²⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et- Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an* (Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Turâs, ts.), 6/173-180; Tûsî, *et-Tibyân*, 2/394-395; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 2/195; İbn Şehrâşûb, *Müteşâbihü'l-Kur'an*, 1/46-47; Muhammed Abdulazîm ez-Zurkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'an*, thk. Fevâz Ahmet Zümerlî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1995), 2/215-216; Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 3/ 31-42.

Genel mahiyete sahip tüm bu görüşlerle birlikte müteşâbihin medlûlüne dair oldukça özel ve dar kapsamlı belirlemeler de mevcuttur. Öyle ki bazı âlimler mücmel, müevvel, müşterek, mutlak, amm, mübhem ve müşkil gibi lafızları da müteşâbihattan saymışlardır. Hatta kozmolojiyle ilgili âyetleri ve kimi kıssaları dahi müteşâbih kapsamında değerlendirenler de olmuştur.²¹ Mesela M. Sait Şimşek tam da bu hususta şu noktaya denk düşecek şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: “Netice olarak; müteşâbihin lügat manası, nüzûl sebebi olarak naklettiğimiz rivâyetler ve bir de Seleften nakledilen görüşler hesaba katıldığında insanın, hakikat ve künhüne vakıf olmaktan âciz bulunduğu gaybî haberlerden bahseden âyetlerle vücûh ve nezâir konusuna giren âyetlerin müteşâbihâtta olduklarını söyleyebiliriz. Çerçeveyi biraz daha genişletecek olursak müphem, mücmel, mutlak ve âmm lafızları ihtiva eden âyetleri de müteşâbihât içerisinde mütalaa etmek mümkündür. Kısaca ifade edecek olursak, “birden fazla manaya gelebilen veya manasında kapalılık bulunan âyetler müteşâbih, geri kalan âyetler ise muhkemdir.”²² Muhsin Demirci de buna yakın bir değerlendirmede bulunarak şunları söylemektedir: “Manaları bilinmeyen yahut herhangi bir sebepten ötürü anlamlarında kapalılık bulunan ya da birden çok manaya ihtimali olup, bu manalardan birisini tercihte zorluk söz konusu olan âyet, kelime ya da harflere müteşâbih denir.”²³

Bazı âlimler, müteşâbihi farklı kategorilerde tasnif ederek incelemiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla tefsîr geleneğinde en fazla rağbet gören müteşâbih tasnifi, ilk olarak Rağıb el-İsfahânî tarafından ortaya konulmuştur. İsfahânî “*el-Müfredât*” adlı eserinde, müteşâbihatı, “başka âyetlerle aralarındaki lafzî veya manevî benzerlikten dolayı tefsîri müşkil olan âyetler” şeklinde tanımlamış ve bu hususta âyetleri üç gruba ayırmıştır. Bunları; mutlak muhkem, mutlak müteşâbih, bir açıdan muhkem, bir açıdan da müteşâbih olan âyetler olarak taksim eden İsfahânî, müteşâbihlerin de “Sadece lafız yönünden, sadece anlam yönünden ve hem lafız hem mana yönünden müteşâbih olmak üzere üç kısma ayrıldığını belirtmiştir.²⁴ Birinci kısım müteşâbihler için lafzın garip veya müşterek oluşu, cümle ve terkipteki takdîm-te’hîr, ihtisâr, îcâz ve itnâb sebebiyle oluşan müteşâbihlikten söz eden İsfahânî, Allah’ın ve Kıyamet Gününün özelliklerinden bahseden âyetleri ise sadece mana yönünden müteşâbihler kapsamında değerlendirmiştir. Hem lafız hem mana yönünden müteşâbih olanları ise umûm-husûs, vücûb-nedb, nâsih-mensûh ve nüzûl sebebi gibi hususlarla ilgili olan kemiyet, keyfiyet, zaman, mekân ve şartlar cihetinden değerlendirilen beşli bir tasnif zikretmiştir. Ayrıca İsfahânî, müteşâbihlerin gerçek manasının bilinip bilinemeyeceğiyle ilgili olarak da üçlü bir tasnif yapmıştır. Birincisi; kıyametin ne zaman kopacağı, Dâbbetu’l-arz’ın keyfiyeti ve onun ne zaman ortaya çıkacağı gibi müteşâbihlerdir; bunlar sadece Allah tarafından bilinir. İkincisi, garip lafızlar ve muğlak hükümler gibi müteşâbihlerdir; bunlar insanlar tarafından anlaşılabilir niteliktedir. Üçüncüsü ise, ilk iki kategori arasında yer alır ve bu müteşâbihlerin gerçek anlamlarını ancak ilimde derinleşmiş kişiler anlayabilir.²⁵ İsfahânî’den sonra diğer birçok âlim de müteşâbihi farklı tasniflere tabi tutmuştur. Mesela Tîbî (öl.

²¹ Bkz. Muhsin Demirci, *Kur’ân’ın Müteşâbihleri Üzerine*, (İstanbul: y.y., 1996), 65; Öztürk, “Müteşâbih Kavramı”, 41.

²² M. Sait Şimşek, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında İki Mesele* (İstanbul: y.y., 1997), 32-33; Duman, “Kur’ân’da Müteşâbihât”, 25.

²³ Demirci, *Kur’ân’ın Müteşâbihleri Üzerine*, 38; Duman, “Kur’ân’da Müteşâbihât”, 25.

²⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 335

²⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, 336.

743/1343), muhkem ve müteşâbihin dört kısma ayrıldığını belirtmiştir.²⁶ Şâtıbî (öl. 790/1388) ise müteşâbihleri hakiki ve izâfî olmak üzere iki kısımda incelemiştir.²⁷

Tabâtabâî, İsfahânî'nin müteşâbihlerin tasnifiyle ilgili yaptığı değerlendirmenin müteşâbihlerle ilgili birçok görüşü cem' eden en kapsamlı değerlendirme olduğunu, ancak onun da iki açıdan hatalı olduğunu belirtmektedir. Birincisi, İsfahânî'nin lafzî gariplik, terkipsel kapalılık, ifadenin genel veya özel oluşu gibi lafzî müteşâbihleri sözel benzerlikleri kapsayacak şekilde genelleştirmesi, âyetin zahiri ile bağdaşmamaktadır. Çünkü konuya esas teşkil eden âyet (Âl-i İmrân 3/7), muhkem âyetleri, müteşâbih âyetlerin mercii olarak göstermiştir. Oysa lafzî gariplikler ve benzeri durumlar, muhkem âyetlerin delaletleriyle ortadan kalkacak hususlar değildir. Bunların çözülmesi ve açıklığa kavuşturulması için farklı merciler bulunmaktadır. İkincisi de İsfahânî'nin müteşâbihi, bütün insanlar tarafından anlaşılabilen, hiç kimse tarafından anlaşılmayan ve bir kısım tarafından anlaşılabilen, bir kısım tarafından da anlaşılamayan şeklinde tasnif etmesi de onun te'vîl olgusunu sadece müteşâbih ifadelerle özgü kıldığını göstermektedir. Ancak gerçek şu ki sadece müteşâbihlerin değil, muhkem olsun müteşâbih olsun her âyetin bir te'vîli vardır ki İsfahânî bunu göz ardı etmiştir.²⁸

Müteşâbihler üzerinde yapılmış olan tartışma ve izahatlar tabii olarak muhkem konusunu gölgede bırakmıştır. Ancak Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) bu konudaki yaklaşımı dikkat çekici niteliktedir. Gazzâlî, müteşâbih kadar muhkemi de gündeme getirmiş ve muhkemin de iki kısma ayrıldığını ifade etmiştir. Gazzâlî'ye göre muhkemin birinci kısmı, manaları açık olup anlaşılmasında herhangi bir zorluğun olmadığı lafızlar, ikincisi ise zahirî manası ya da te'vîl olundukları anlamları itibariyle açık, ancak delâletleri itibariyle kapalı olan lafızlardır. Bu yoruma göre, Gazzâlî'nin te'vîli sadece müteşâbih âyetler için değil muhkem âyetler için de söz konusu ettiği görülmektedir.²⁹

2. Şîa'nın Muhkem ve Müteşâbih Yorumu

Yukarıda muhkem ve müteşâbihi kısa ve genel hatlarıyla tanımlamaya çalıştık. Makalemizin konusu olan Şîa'nın bu konudaki anlayışına gelecek olursak, onların da tıpkı diğer mezhepler gibi farklı tanım ve yaklaşımları ortaya koyduklarını görmekteyiz. Kaynaklarda muhkem ve müteşâbihle ilgili olarak imamlara nispet edilen birçok tanım vardır. Mesela; “Muhkem kendisi ile amel edilen âyetler, müteşâbih ise bazısı bazısına benzeyen âyetler,”³⁰ “Muhkem, kendisine inandığımız ve amel edip hüküm çıkardığımız âyetler, müteşâbih ise iman edip amel etmediğimiz âyetler”³¹, “Muhkem, onunla amel edilen, müteşâbih câhil olana karmaşık gelen âyetler”³² şeklindeki rivâyetler, bunlardan bazılarıdır. Bununla birlikte aktarılan rivayetlerle yetinilmemiş gerek Ahbâriler olsun gerek Usûlîler olsun Şîi

²⁶ O dört kısım ise, a) Lafız ve mana yönüyle muhkem b) Lafız ve mana yönüyle müteşâbih c) Lafız yönüyle müteşâbih ve mana yönüyle muhkem d) Lafız yönüyle muhkem ve mana yönüyle müteşâbihtir. (Bk. Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tibî, *Fütûhü'l-gayb fi'l-keşf 'an kanâ'i'r-reyb*, thk. Hasan b. Ahmed el-Umerî (Dubai: Câ'izeti Dubai, 1434/2013), 4/19-21.)

²⁷ Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî, *el-Muvafakât*, haz. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Salman (b.y.: Dâru İbn Affân, 1997), 3/328.

²⁸ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/45-47.

²⁹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi (Beyrût: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 1413/1993), 85-86; Mansur Yayla, “Sünnî-Şîi Geleneğinde Muhkem ve Müteşâbih Olgusu -İbn Âşûr ve Tabâtabâî Örneği-”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, 10, (2019), 113.

³⁰ Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd b. Muhammed es-Sülemî es-Semerkindî el- Ayyâşî, *et-Tefsîr* (Kum: Kısım'd-Dirasâtü'l-İslâmiyye/Müessesetü'l-Bi'set, 1421), 1/85-87; Muhammed Bakır b. Muhammed Taki b. Maksûd Ali el- Meclisî, *Bihârü'l-envâr el-câmi'a li ahhâri eimmeti'l-athâr* (Kum: Dâru İhyâi'l-Kütûbi'l-İslâmiyye, 1430), 92/383.

³¹ Ayyâşî, *et-Tefsîr*, 1/85-87; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 92/383.

³² Ayyâşî, *et-Tefsîr*, 1/85-87, 292; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 92/383.

âlimler de kendi anlayışlarına uygun tanımlamalar yapmışlardır. İlk dönem Ahbârî müfessirlerden Kummî (öl. 307/926), Kur'ân'da hem muhkem hem de müteşâbihin olduğunu ve muhkem âyetlerin, tenzîl ile te'vîlden müstağni olan yani açıklamaya ihtiyaç duymayan âyetler olduğunu söylemiştir.³³ Kummî'ye göre muhkem âyetlerin anlamı hariçte değil, Kur'ân'ın kendisinde mündemiçtir. Kummî'nin tefsîre ihtiyaç duyulmayan ahkâm âyetlerini zikrettikten sonra bunlar “muhkemdir/المحكم” demekle yetinmesi de muhtemelen onların anlamlarının açık olduğunu düşünmesinden ileri gelmektedir.³⁴ Kummî, müteşâbihi, lafızları aynı ancak anlamları farklı olan kelimeler olarak tanımlamakta ve bunu, ‘fitne’ kelimesinin azap,³⁵ küfür,³⁶ imtihan³⁷ ve sevgi³⁸ anlamlarında kullanılması örneğiyle açıklamaktadır.³⁹ Bunun yanında muhkem ve müteşâbihin mahiyetiyle ilgili ilmî yaklaşımların yanı sıra Ahbârî âlimler tarafından -mezhebî taassuptan mütevellit olsa gerek- spekülâtif birtakım yorumlara yer verildiği de olmuştur. Mesela Ayyâşî, Cafer es-Sadık'ın “Muhkem Hz. Ali ve imamlardır. Müteşâbih ise filan ve filandır (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer)”⁴⁰ dediğini aktarmıştır.

Şîa'nın Usûlî ekol âlimleri ise bu kavramların tanım ve mahiyeti hususunda ortak değerlendirmelere yer vermekle birlikte müteşâbihin anlamının anlaşılabilir olduğuna işaret eden kayıtlar da eklemişlerdir. Mesela ekolün önemli temsilcilerinden Tûsî, muhkemi “kendisinden murad edilenin herhangi bir delile ihtiyaç duymadan zahirinden anlaşıldığı âyetler,” müteşâbihi ise “herhangi bir karine olmaksızın zahirinden muradı anlaşılmayan âyetler” şeklinde tanımlamıştır.⁴¹ Tûsî'nin bu tanımında müteşâbihin bir karine ile anlaşılabilmesine işaret edilmiştir. Tabersî, İbn Şehrâşûb ve Ebû'l Futûh er-Râzî gibi Tûsî'den sonra gelen âlimlerin de Tûsî'nin tanımını esas aldıkları görülmektedir.⁴² Mesela İbn Şehrâşûb müteşâbihi, “Kendisinde bulunan iltibastan (karışıklıktan) dolayı ek bir beyan kendisine ilâştirilmeyene kadar zâhirinden murâd-ı ilahî'nin ne olduğu tespit edilemeyen âyetler” şeklinde tanımlamıştır.⁴³ Şehrâşûb, yaptığı bu tanımla müteşâbihliğin anlaşılma anlamında olmadığını, aksine ek bir beyânla anlaşılabilmesine işaret etmiş, onun bu şekilde isimlendirilmesinin sebebinin ise onun muhkeme benzeyişi veyahut da kendisinden murâd edilen anlamın, murâd edilmeyen anlama benzemesi olduğunu söylemiştir.⁴⁴ Şehrâşûb Kur'ân'daki bu benzeşikliğin (müteşâbihliğin) bazen dini hükümlerde vaki olduğunu,⁴⁵ bazen bir kelimenin birden fazla manaya gelmesinden

³³ Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, thk. Tayyib Musevî el-Cezâirî (Kum: Dâru'l-Kitap, ts.), 1/7, 96.

³⁴ Bkz. Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/129, 145, 159; II, 222, 288, 350; Aslan Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsîr Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 221, Ersin Çelik, *Şîa'da Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri -Muhammed Hâdî Ma'rîfet Örneği-* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 284.

³⁵ ez-Zâriyât, 53/13.

³⁶ el-Bakara, 2/191.

³⁷ el-Ankebût, 29/2.

³⁸ el-Enfâl, 8/28.

³⁹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/7, 96.

⁴⁰ Ayyâşî, *et-Tefsîr*, 1/292; Şeyh Muhammed b. Yakûb el-Küleynî, *Usûlü'l-kâfî* (Beyrût: Menşûrâtü'l-Fecr, 2007), 1/261.

⁴¹ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/394-395.

⁴² Bkz. Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 2/194-195.

⁴³ İbn Şehrâşûb, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, 1/46.

⁴⁴ İbn Şehrâşûb, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, 1/47.

⁴⁵ Örneğin وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ “Allah'ın -bilgisine rağmen (sapmayı tercih ettiği için)- kendini saptırdığı..” (Câsiye, 45/23) ile وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ “Sâmirî onları yoldan çıkardı.” (Tâ-hâ, 20/85) âyetlerdeki اضل kelimesinden kaynaklanan benzeşikliği gibi. (Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 2/195; İbn Şehrâşûb, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, 1/47)

kaynaklandığını,⁴⁶ bazen de âyetler arasında çelişkili gibi bir durumun görünmesinden veya muhkem olup içinde kapalılık oluşturan unsurların varlığından kaynaklandığını⁴⁷ söylemektedir.⁴⁸

Çağdaş dönem âlimlerinden Ma'rife, muhkem kavramını 'sözün muradını sağlam ve eksiksiz bir şekilde ifade etmesi', müteşâbih kavramını ise 'şüpheyeye açık olması muhtemel söz veya fiil' olarak tanımlamakta⁴⁹ ve müteşâbihleri aslî ve arızî olmak üzere iki kategoride ele almaktadır.⁵⁰ Ma'rife'ye göre aslî müteşâbih, muradın muhataba ulaştırılmasında kelimelerin eksik kalmasıdır. Mesela Allah'ın sıfatları, yaratılış âyetleri, insanın kudret ve iradesi, mebd ve mead gibi hususları anlatan âyetler, insanların aşına olmadıkları ulvî hakikatlerdir. İnsanlara bunları anlatmak için kelimeler yetersiz kalmakta ve dolayısıyla bunun için bazen istiâre, mecâz ve kinâye gibi söz sanatlarına başvurulmaktadır. Bu da müteşâbih anlamların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ma'rife'ye göre, arızî müteşâbihler ise ilk dönemde Müslümanların anladığı ama sonraki dönemlerde ise müteşâbih addedildiği âyetlerdir. Bu âyetler, ilk başta muhkem olup rahatlıkla anlaşılıyorken, sonradan İslam dünyasına giren kelâmî tartışmalar, felsefî yorumlar ve yabancı düşünceler neticesinde müteşâbih hale gelmişlerdir. Müteşâbihlerin çoğunluğunu arızî müteşâbihlerin oluşturduğunu söyleyen Ma'rife,⁵¹ buna örnek olarak "Yüzler vardır ki o gün ıslıl ıslıl parlar ve Rablerine bakar"⁵² âyetini zikretmiştir. Ma'rife bunu şöyle izah etmiştir: "İlk muhataplar tarafından bu âyet 'Kıyamet Gününde müminlerin bir beklenti içerisinde Allah'ın dergâhına yönelip o mekâna nazar edecekler' şeklinde anlaşılmaktaydı. Ancak Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (öl. 324/935-36), âyette geçen "nazar" kelimesinin "ibret nazarı",⁵³ "intizâr nazarı"⁵⁴ "rahmet nazarı"⁵⁵ ve "görme nazarı"⁵⁶ anlamlarına gelebileceğini, ancak bu âyette sadece dördüncü anlam, yani "Allah'ın zâtını görmek" anlamına gelebileceğini savunmuştur.⁵⁷ Onun bu iddiası da âyette teşâbühe ve muğlaklığa sebep olmuştur. Halbuki bu âyette Eş'arî'nin aksine harfî cerin takdimi ile yapılan hasrdan da anlaşılacağı üzere müminlerin o korkunç günde her şeyden sıyrılıp Allah'a yöneceklerini ifade etmektedir. Zira dünyada çeşitli delillerle ilme'l-yakin olan, artık âyne'l-yakîne dönüşmüş ve melekûtun sırları açığa çıkmıştır."⁵⁸ Ma'rife, Allah'ı görmeye delalet eden bütün âyetlerin aslında muhkem olduğunu, ancak Eş'arî'ler tarafından yapılan yanlış yorumlar sebebiyle üzerlerine teşâbüh perdesinin çekildiğini söylemektedir.⁵⁹

3. Müteşâbihin Te'vîli Bilinebilir mi? Kimler Bilebilir?

Kur'an'daki muhkem ve müteşâbih âyetlerle ilgili olarak esas alınan Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinden anlaşıldığı üzere, Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'e indirdiği âyetler, manalarının bilinip bilinmeyeceği bakımından 'muhkem' ve 'müteşâbih' olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Yine

⁴⁶ Böyle bir durumda bu anlamlar arasında en doğru olana hamledilir.

⁴⁷ Bu durumda dil, akıl ve şeriatın mucibi dikkate alınarak müteşâbihlik aşılımaya çalışılır.

⁴⁸ İbn Şehrâşûb, *Müteşâbihü'l-Kur'an*, 1/47-48.

⁴⁹ Muhammed Hadi Ma'rife, *et-Temhîd fi 'ulûmî'l-Kur'an* (Beyrût: Dâru't-Ta'âruf li'l-Matbûât, 2011), 3/19.

⁵⁰ Ma'rife, *et-Temhîd*, 3/19-23.

⁵¹ Ma'rife, *et-Temhîd*, 3/19-23; Çelik, *Şîa'da Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimleri - Muhammed Hâdî Ma'rifet Örneği*, 287, 288.

⁵² el-Kıyâme, 75/22-23.

⁵³ el-Gâşiye, 88/17.

⁵⁴ Yâsîn, 36/49.

⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/77.

⁵⁶ el-Kıyâme, 75/22-23.

⁵⁷ Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûlî'd-diyâne*, thk. Favkıyye Hüseyin Mahmûd (Kâhire: Dâru'l-Ensâr, 1397), 35-36; Ma'rife, *et-Temhîd*, 5/77-96; Çelik, *Şîa'da Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimleri - Muhammed Hâdî Ma'rifet Örneği*, 287-288.

⁵⁸ Ma'rife, *et-Temhîd*, 3/83.

⁵⁹ Ma'rife, *et-Temhîd*, 3/81-96.

bu âyetten, birinci kısımda yer alan muhkem âyetlerin, kitabın anası/esası olduğu, onun aslını ve çoğunluğunu teşkil ettiği ve dolayısıyla Kitab'ın indirilmesinin asıl amacı ve varılmak istenen hedefin de bu grup âyetlerde mündemiç olduğu anlaşılmaktadır. “Uhar” olarak ifade edilen ikinci kısım âyetler ise müteşâbihler olup sayıları muhkemlere nispetle çok azdır. Hatta belki de bunlar birkaç konuyla sınırlıdır.⁶⁰ Bundan hareketle Kitabın indiriliş amacı göz önüne alındığında, onun esasını oluşturan muhkem âyetlerin te'vîlinin doğal olarak Allah ve insanlar tarafından da bilinmesi gerekmektedir. Aksi durumda Kur'ân'ın asıl amacı tam olarak gerçekleşmemiş olacaktır. Bu itibarla kaynaklarda Kur'ân'ın tamamının sadece imamlar tarafından bileceğini söyleyen aşırı bazı kişiler dışında muhkem âyetlerin anlaşılabilir olması noktasında fazla bir tartışma yapılmamıştır. Müteşâbih âyetlerin anlaşılmasının mümkün olup olmaması konusunda ise durum tamamen farklıdır. Nitekim müteşâbihlerin anlamının bilip bilinemeyeceği ve bilinecekse kimlerin bileceği hususunda birçok tartışma yaşanmış ve farklı görüşler ileri sürülmüştür. Buradaki en önemli ihtilaf sebebi, العلم والراسخون في العلم ifadesinde geçen “vav” harfinin cümle içindeki konumudur. Zira buradaki “vav” harfinin atıf veya ibtidâ harfi olması durumuna göre anlam farklılaşmaktadır.

Şîa'nın bu konudaki yaklaşımına geçmeden önce Ehl-i Sünnet âlimlerinin bu hususta nasıl bir anlayışa sahip olduğunu kısaca aktarmak istiyoruz. Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğu, özellikle Selef olarak tabir edilen sahabe ile birlikte hicrî üçüncü asra kadar olan âlimler, vav harfini isti'nâf/ibtida vavı olarak kabul etmek suretiyle “Allah” lafzı üzerine vakfetmek gerektiğini ve dolayısıyla müteşâbih âyetlerin Allah dışında hiç kimse tarafından anlaşılmasının mümkün olmadığını savunmuşlardır. Çünkü onlara göre müteşâbih âyetler genel olarak Allah'ın sıfat ve fiilleri, kıyametin zamanı, Levh-i Mahfûz, Beyt-i Ma'mûr, Rûh, sûr, ahiret ahvali, meleklerin mahiyeti gibi gayb ile alakalı bilgileri barındıran âyetlerdir ki bunların gerçek bilgisi sadece Allah tarafından bilinir. İbn Mes'ûd (öl. 32/652-53), Übeyy b. Ka'b (öl. 33/654), İbn Abbâs (öl. 68/687-88), Câbir b. Abdillâh (öl. 78/697) gibi önde gelen sahâbilerden bu manada birçok rivayet aktarılmıştır.⁶¹

Sahâbilerden sonra birçok âlim de aynı şekilde müteşâbihlerin künhüne vakıf olunamayacak gaybla alakalı durumlar olduğunu düşünmüş olacaklar ki onları amel edilmeyen âyetler olarak açıklamışlardır.⁶²

Diğer taraftan özellikle selef sonrası dönemde, vâv'ı atıf kabul edip Allah ile birlikte ilimde derinleşenlerin de müteşâbihleri bileceğini savunanlar da olmuştur.⁶³ Bu görüşü savunanlar için İbn

⁶⁰ Duman, “Kur'ân'da Müteşâbihât”, 16.

⁶¹ Bu rivâyetlerden bazıları şöyledir: “Muhkem, hem iman etmeyi hem de amel etmeyi gerektiren ayetlerdir. Müteşâbih ise manası Allah indinde olup sadece iman etmeyi gerektiren ayetlerdir”. “Müteşâbih, birçok manayla te'vîl edilme ihtimali bulunan ayetlerdir.” “müteşâbih, (Kıyametin zamanı gibi) te'vîlini ancak Allah'ın bildiği durumlardır.”(Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/170-180) “Kur'ân dört harf üzere nazil olmuştur. Birincisi; helal haramlardır ki bunları bilmeme konusunda hiçkimse mazur sayılamaz, İkincisi; Arap olanların tefsir edeceği, üçüncüsü; sadece âlim olanların tefsir edeceği ve dördüncüsü ise Allah dışında hiç kimsenin bilmediği müteşâbihlerdir ki kim bunları bildiğini iddia ederse yalancıdır.”(Suyûtî, *el-İtkân*, 428)

⁶² Ebu'l-Fidâ İmâduddin İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî, *Tefsîrû'l-Kur'ân 'i'l-'azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin (Beyrût: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 1419), 2/7; Yayla, “Sünnî-Şîî Geleneğinde Muhkem ve Müteşâbih Olgusu -İbn Âşûr ve Tabâtabâî Örneği”, 111.

⁶³ Suyûtî, *el-İtkân*, 427; Subhî Sâlih, *Mebâhis fî 'ulûmî'l-Kur'ân* (b.y.: Dâru'ilm li'l-Melâyîn, 2000), 281-283. Suyûtî, *el-İtkân*'da sahâbe, tâbiûn ve sonra gelen Sünnî âlimlerin çoğunluğunun müteşâbihlerin te'vîlini Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği düşüncesinde olduğunu nakletmektedir. Ma'rife, Suyûtî'nin bu yorumunun mübalağalı olduğunu, zira selefin sözlerine bakıldığında böyle bir yorumdan bahsedilemeyeceğini belirtmektedir. bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, s. 427; Muhammed Reşid b. Ali er-Rizâ, *Tefsîru'l-menâr* (Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyyetu'l-Âmme li'l-Kitap, 1990), 3/145-152; Ma'rife, *et-Temhîd*, 3/39-40.

Abbas'ın "ben te'vîli bilenlerdenim"⁶⁴ demesi, Mücâhid ve Dahhâk'ın ilimde rusûh edenlerin de te'vîli bileceğini söylemeleri,⁶⁵ önemli birer delil olmuştur. Ayrıca onlara göre, insanlara rehber olarak gönderilmiş olan bir kitapta anlaşılacak bir şeyin olmaması gerektiği ve müteşâbih âyetlerin de birtakım faydalara binaen gelmiş olduğundan hareketle onun tüm âyetlerinin anlaşılabilir olmasını gerektirmektedir. Tabi bu değişimin gerçekleşmesinde muhtemelen akılcı bir yaklaşım sergileyen Mu'tezile'nin de etkisi olmuştur. Zira Kur'an'da anlamı bilinmeyen âyetlerin varlığına açıkça karşı çıkan ilk kişilerden biri de Mu'tezilî âlim Câhız'ın (öl. 255/869) öğrencilerinden İbn Kuteybe (öl. 276/889) olmuştur. İbn Kuteybe, Kur'an'da anlamı bilinmeyen âyetlerin var olmasını, Kur'an'ın *Nûr*, *Mûbin*, *Hidâyet* gibi vasıflarıyla bağdaşmadığını ileri sürmüş ve ilimde rusûh edenlerin de müteşâbihleri bilebileceklerini şöyle ifade etmiştir: "(Âl-i İmrân sûresinin yedinci âyetinde geçen) bazı kelime ve manaları hatalı te'vîl ederek Kur'an'ın müteşâbihlerini, ilimde derinleşenler de bilmez diyen kimselerden değiliz. Çünkü Allah, kullarına yarar sağlamayacak, onları hidayete erdirmeyecek bir şeyi indirmez. Kaldı ki müteşâbihler Allah dışında kimse tarafından bilinmez denilirse bu durumda Kur'an'a saldıranların eline koz verilmiş olunacaktır. Ayrıca kim Resûlullâh (s.a.s) müteşâbihi bilmiyordu diyebilir ki? Resûlullâh (s.a.s), müteşâbihi bildiğine göre Sahâbeden âlim olanların da müteşâbihi bilmelerinde bir sakınca olmayacaktır."⁶⁶ Bu tutum daha sonra İmâm Eş'arî ve İmâm Mâtürîdî (öl. 333/944) tarafından da benimsenmiş ve onlar da ilimde derinleşmiş olanların müteşâbihleri bilmelerinin mümkün olduğunu söylemişlerdir. Bu durum kendilerinden sonra gelecek olan Bâkîllânî (öl. 403/1013), Abdülkâhir el-Bağdâdî (öl. 429/1037), İmâm Cüveynî (öl. 478/1085), Ebû'l-Muîn en-Nesefî (öl. 508/1115), Kâdî Beydâvî (öl. 685/1286) ve Ebû'l-Berekât en-Nesefî (öl. 710/1310) gibi birçok âlimi de etkilemiştir.⁶⁷

Ehl-i Sünnet içerisinde mutlak olarak ileri sürülen olumlu ve olumsuz bu iki yaklaşıma rağmen genel olarak bazı müteşâbihlerin anlaşılabilirliği bazılarının ise anlaşılamayacağı şeklinde uzlaşmacı bir yaklaşım kabul görmüştür. Mesela büyük müfessir Taberî'nin (öl. 310/923) müteşâbihleri iki kısımda incelediği görülmektedir. Birincisi, hurûf-ı mukattaa, kıyametin kopma zamanı gibi müteşâbihlerin sadece Allah tarafından bilineceğini, ikincisi ise bir kısmının ancak Hz. Peygamber tarafından yorumlanabilecek ve diğer kısmı da Arap dilinde uzman olanlar tarafından yorumlanabilecek türden olduğunu söylemiştir.⁶⁸ Yine İsfahânî, müteşâbihlerin gerçek manasının bilinip bilinemeyeceğiyle ilgili olarak; Allah dışında hiç kimse tarafından bilinemeyecek olanlar, insanlar tarafından anlaşılabilir nitelikte olanlar ve ancak ilimde derinleşenler tarafından bilinecek olanlar şeklinde üçlü bir tasnifte bulunmuştur.⁶⁹ Şâtîbî ise müteşâbihleri hakiki ve izâfî olmak üzere iki kısımda incelemiş ve hakiki müteşâbihlerin gerçek anlam ve mahiyetinin sadece Allah tarafından bilineceğini, buna karşın ikinci kısımda yer alan izâfî müteşâbihlerin ise ilim erbabınca anlaşılabilir nitelikte olduğunu söylemiştir. Bu

⁶⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 427.

⁶⁵ Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/203; Ebû İshâk Ahmed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*, thk. Heyet (Cidde: Dâru't-Tefsîr, 2015), 8/50; Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrût: Dâru'l-Kütûbi'l-Ârâbiyye, 1422), 1/261; Suyûtî, *el-İtkân*, 426-427; Yayla, "Sünnî-Şîî Geleneğinde Muhkem ve Müteşâbih Olgusu -İbn Âşûr ve Tabâtabâî Örneği", 133.

⁶⁶ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'an*, thk. İbrahim Şemsüddîn (Beyrût: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, ts.), 66; Yayla, "Sünnî-Şîî Geleneğinde Muhkem ve Müteşâbih Olgusu -İbn Âşûr ve Tabâtabâî Örneği", 112.

⁶⁷ Yayla, "Sünnî-Şîî Geleneğinde Muhkem ve Müteşâbih Olgusu -İbn Âşûr ve Tabâtabâî Örneği", 112-113.

⁶⁸ Yayla, "Sünnî-Şîî Geleneğinde Muhkem ve Müteşâbih Olgusu -İbn Âşûr ve Tabâtabâî Örneği", 113

⁶⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 336.

görüşler, müteşâbihlerle ilgili bu konudaki sorunları çözmeye yönelik önemli bir yaklaşım sunmaktadır.⁷⁰

Müteşâbih âyetlerin te'villerinin bilinip bilinemeyeceği hususunda Şîa'nın yaklaşımına gelince, genel olarak onların da durumu aynı âyet çerçevesinde değerlendirdikleri ve “vav” harfini atıf olarak kabul ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla genel bir ifadeyle onların, Allah'ın ve ilimde derinleşenlerin de müteşâbihleri bileceği konusunda ittifak ettikleri söylenebilir.⁷¹ Ancak detaylı olarak açıklamak gerekirse konuyu Ahbâriyye ve Usûliyye ekolleri bağlamında ayrı ayrı değerlendirmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.⁷² Zira Âhbârîler, ilimde rusûh edenleri imamlara hasretmişken Usûlîler ise imamlar ile birlikte başka ilim erbabı olanların da bu kapsama girebileceğini söylemişlerdir.

Ahbâriyye ekolüne mensup âlimler, imamlar ile Allah arasında ruhânî bir durumun olduğuna ve hatta bazıları imamların vahiy aldıklarına inanmaktadırlar.⁷³ Yine onlar imamların Hz. Peygamber'in mirasçıları olduklarını ve her şeyin bilgisinin onlara sunulduğunu belirtmişlerdir.⁷⁴ Bu itibarla Ahbârîler, imamların Kur'an'daki bütün ilimleri bildiklerini ve hatta Kur'an'ı anlamının tek kaynağının imamlar olduğu görüşündedirler. Dolayısıyla Ahbârî âlimlere göre sadece müteşâbih âyetler değil, Kur'an'ın tamamı ancak Hz. Peygamber ve onun vasileri tarafından bilinir veya en azından imamlardan gelen haberlerle anlaşılabilir.⁷⁵ Nitekim Ayyâşî, ilgili âyetin tefsirinde ilimde rusûh edenlerin dışında hiç kimsenin Kur'an'ın tamamının te'vilini bilemeyeceğini Muhammed Bakır'dan aktarmıştır.⁷⁶ Yine Kummî, yukarıda da aktardığımız gibi muhkemi, te'vile gerek duyulmadan anlaşılan; müteşâbihi ise birçok farklı manaya gelen lafız ve âyetler olarak tanımlamasına⁷⁷ rağmen, Kur'an'ın te'vilini ancak Peygamber ve onun vasileri olan imamların bileceğini ileri sürmüştür.⁷⁸ Şîa'nın muteber kaynakları olan Kütüb-i Erb'â'nın müelliflerinden Küleynî ve Şeyh Sadûk da aynı görüştedirler.⁷⁹ Hatta Fûrât el-Kûfî, tefsirinde “Ehl-i Beyt imamları, Tevrât'ı Tevrât ehlinde, İncil'i İncil ehlinde ve Kur'an'ı da Kur'an ehlinde daha iyi biliyor” şeklinde bir rivâyet zikrederek imamların sadece Kur'an'ı değil Tevrat ve İncil'i de daha iyi bildiklerini iddia etmiştir.⁸⁰

Şîi kaynaklarda Kur'an'ın tamamının imamlar tarafından bilineceğini ifade eden pek çok rivâyet mevcuttur. Bu rivayetlerin bazıları ise bu bilginin sadece imamlara mahsûs olduğunu ifade eder niteliktedir. Bunlardan bazıları şöyledir:⁸¹

⁷⁰ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 3/328.

⁷¹ el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/96-97; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 2/195-197.

⁷² Ahbâriyye, dini konularda imamlardan gelen rivayetleri tek kaynak olarak kabul edenlerdir. Usûliyye ise rivayetlerle birlikte akıl ve istidlalin de kullanılmasına cevaz vermişleridir.

⁷³ Küleynî, *el-Kâfî*, 1/163; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 6/250, 28/267.

⁷⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, 1/112-127, 133-135, 151 (ayrıca 1/100-170 arasındaki rivayetlerin neredeyse tamamı bu mahiyeti ifade etmektedir); Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 26/93.

⁷⁵ Bkz. Ayyâşî, *et-Tefsîr*, 1/87, 292-294; Küleynî, *el-Kâfî*, 1/126-127, 135-136. Muhammed Murtazaâ Feyzül-Kâşânî, *Kitabü's-Sâfî fi tefsîri'l-Kur'an*, thk. Seyid Muhsin el-Hüseynî el-Eminî (Tahrân: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiye, 1419), 1/54-59, 64-80; Seyyid Haşim el-Hüseynî el-Bahrânî, *el-Burhan fi tefsîri'l-Kur'an* (Kum: Kısmu Dirâsâtü'l-İslâmiyye/ Müessesetü'l-Bi'set, 1415), 1/19-21.

⁷⁶ Ayyâşî, *et-Tefsîr*, 1/293.

⁷⁷ el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/7.

⁷⁸ el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/96, 97.

⁷⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, 1/126-127; Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî Şeyh Sadûk, *el-İ'tikâdât* (Kum: el-Mü'temerü'l-A'lem li's-Şeyh el-Müfid, 1413), 117-126.

⁸⁰ Ebû'l-Kasım Furât b. İbrahim b. Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, thk. Muhammed Kazım (Beyrût: Müessesetü't-Tarihi'l-Ârabî, 2011), 68.

⁸¹ Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 23/172-188.

“(Hz. Ali) Ben Kur’ân’ın nâsih-mensûhunu, muhkem-müteşâbihini bilirim”⁸²,

“(Hz. Ali) Peygamber (sav) kendisine gelen her âyeti bana okuyup imla ettirirdi. Ben de onu kendi elimle yazardım. Ayrıca bana her âyetin tefsîr ve te’vîlini, nâsih-mensûhunu, muhkem-müteşâbihini öğretti ve Allah’a bana Kur’ân’ın fehmini ve hıfzını öğretmesi için dua etti.”⁸³

“(Hz. Ali): Kimin hakkında, nerede ve kime nazil olduğunu bilmediğim bir âyet yoktur.”⁸⁴

“(Muhammed Bâkır): İlimde derinleşenlerin en faziletlisi Kur’ân’dan indirilen her şeyin tenzîlini ve te’vîlini bilen Hz. Peygamberdir. Ondan sonra ilimde derinleşenlerin en üstünü ilmin kapısı Hz. Ali ve vasileri olan diğer imamlardır.”⁸⁵

“(Cafer es-Sadık): Allah Peygamberine tenzîl ve te’vîli öğretti, o da Hz. Ali’ye öğretti, o da bize öğretti.”⁸⁶

“(Cafer es-Sadık): Allah, bize her şeyi ihata eden kendi kitabını öğretti. Ayrıca Allah, kendisinden başkasının bilmediği bir ilmi ve bir de sadece Peygamber ve meleklerin bildiği bir ilim de öğretti.”⁸⁷

Ahbâriliğin zayıflayıp Usûlî düşüncenin gelişmesi ve re’y ile tefsîr döneminin başlaması ile birlikte muhkem müteşâbih konusunda da yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Usûliye düşüncesinin kurulmasında öncülük eden Şeyh el-Mufid (öl. 413/1022), muhkem ve müteşâbih konusunda da aynı şekilde öncülük ederek, Ahbârîler’in tutumunun aksine ayetlerin te’vîlinin caiz olduğunu savunmuş ve bizzat kendisi bazı ayetleri te’vîl etmiştir.⁸⁸ Böylece Müfid ile birlikte âyetleri anlamayı imamlara hasreden anlayış değişmiş⁸⁹ ve daha sonra talebesi et-Tûsî (öl. 460/1067) ve Tûsî’nin de talebesi olan Tabersî (öl. 548/1153) ile birlikte müteşâbihin bilinebileceği düşüncesi yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Mesela Tabersî, öncelikle “vav” harfinin her iki halini ele almış ve âyetteki her iki okuma formundaki ihtilafı aktarıp hükmünü açıklamıştır. Tabersî, daha sonra İbn Abbas, Rebi‘, Muhammed b. Cafer b. Zübeyr ve Ebû Müslim’in “vav” harfinin atıf harfi olduğu ve Allah ile birlikte ilimde rusûh edenlerin de müteşâbihleri bildiği şeklindeki görüşü tercih ettiklerini aktarmıştır. Müfessir, bu görüşün en büyük delili olarak sahabe ve tabiîn dönemini göstermiştir. O, bu iki dönemde sahabe ve tabiîn Kur’ân’ın tamamını tefsîr etmiş olduklarını ve hiçbir âyette “bu müteşâbihtir bunun anlamını ancak Allah bilir” deyip tevakkuf etmediklerini ve hatta İbn Abbas’ın bu âyetin tefsîrini yaparken “ben de rasihûnlardanım” demesinin de bu görüşü desteklediğini aktarmıştır. Tabersî’nin sahâbe ve tabiîn Kur’ân’ın tefsîri bağlamında hiçbir âyetin te’vîl ve tefsîrinden geri durmadığını savunması, onun, en

⁸² Âyyaşî, *et-Tefsîr*, 1/91

⁸³ Âyyaşî, *et-Tefsîr*, 1/91

⁸⁴ Âyyaşî, *et-Tefsîr*, 1/95.

⁸⁵ Meclisî, *Bihârü’l-envâr*, 92/78.

⁸⁶ Âyyaşî, *et-Tefsîr*, 1/93-95; Ebu’l-Hasan b. Muhammed Tahir el-Âmilî, *Mir’âtü’l-envâr ve mişkâtü’l-esrâr*, thk. Heyet (Beyrût: Müessesetü’l-A‘lem li’l-Matbûât, 2006), 26.

⁸⁷ Âyyaşî, *et-Tefsîr*, 1/93-94.

⁸⁸ Bk. Şeyh Müfid Ebû Abdillâh Muhammed el-Ukberî, *el-Fusûlu’l-muhtârat mine’l-‘uyûn ve’l-mehâsin* (Kum: el-Mü’temirü’l-Âlemiyye li Elfîyeti’ş-Şeyh el-Müfid, 1413), 130.

⁸⁹ Şeyh Müfid’in çağdaşlarından Şerîf er-Radî (öl. 406/1015) ile kardeşi Şerîf el-Murtazâ (öl. 436/1044) da ilimde derinleşenlerin müteşâbihleri bilmesinin mümkün olduğunu düşünmektedirler. Ancak onlar buna rağmen Kur’ân’ın batınının ancak imamlar tarafından bilinebileceğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla onlar, muhkem ve müteşâbih konusunda kendilerinden sonra gelen Usûlî âlimleri üzerinde fazla etkili olamamışlardır. Bk. Ebû’l-Hasen Şerîf er-Radî Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Müsevî el-Alevî, *Hakâikü’l-te’vîl fî müteşâbihi’l-tenzîl*, thk. Muhammed er-Rızâ Ali Kâşîfî (Beyrût: Dâru’l-Edvâ, 1406/1986), 9-10; İlmü’l-Hüdâ Şerîf el-Murtazâ Ebû’l-Kâsım Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî, *eş-Şâfi fî’l-imâme*, thk. Abdüzzehrâ el-Hüseynî el-Hatîb (Tahrân: Müessesetü’s-Sâdık, 2004), 1/302-304.

azından o dönemlerde muhkem ve müteşâbih şeklinde bir ayrımın tefsir pratiğinde bir yansımasının olmadığı kanaatinde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla onun muhkemin bilinirliğinin ve müteşâbihin bilinmezliğinin ortaya atılması, sahâbe sonrası zuhûr eden siyasi ve felsefi polemiklerin bir sonucu olduğu görüşünde olduğu söylenebilir.⁹⁰ Tabersî, Hz. Aişe, Ürve b. Zübeyr, el-Hasan, Malik, Kisaî, Ferrâ ve Cubbâî'nin ise "vav" harfinin ibtidâ harfi olduğu şeklindeki ikinci görüşü tercih ettiklerini aktarmıştır. Tabersî, bu durumda da âyetle geçen müteşâbihattan maksat, ümmetin ömrü, kıyamet zamanı, güneşin batıdan doğması, Hz. İsa'nın nüzûlü ve Deccal'ın gelişi gibi sadece Allah'ın ilminde olan gaybî bilgiler olduğunu ve ilimde rusûh edenler dahil hiç kimsenin bunları bilemeyeceğini söylemiştir.⁹¹

İbn Şehrâşûb âyetteki her iki okuma biçiminin de muhtemel olduğunu ve her iki durumda ortaya çıkacak anlamı zikrettikten sonra şu önemli hususa dikkat çekmektedir: "Müteşâbihlerin çoğu birden çok anlama muhtemeldir. Dolayısıyla müteşâbih bir âyetin te'vîlde öne sürülen bir görüş, o âyetin muhtemel olduğu gerçek bir manaya muvaffak olsa dahi Allah'ın muradını tam olarak karşılamayacaktır. Belki bir te'vîl bağlamında ileri sürülen bu sonuç, ancak âyetin genel olarak ifade ettiği bir hususiyet olabilir."⁹² İbn Şehrâşûb, müfessir müteşâbih bir âyetin te'vîlde bir yere kadar başarılı olsa da âyetin birden çok anlama muhtemel olması sebebiyle ilahî muradı tam olarak tespit etmesinin mümkün olmadığını vurgulamıştır.

Muhkem müteşâbih konusundaki Usûlî ekolün yaklaşımı, çağdaş dönemde de hâkim bir yaklaşım olarak devam etmiştir. Çağdaş müfessir Tabâtabâî, "âyetle kalplerinde hastalık bulunanların fitne ve istismar için müteşâbih âyetlerin peşine düşeceklerinin haber verilmesi bile müteşâbih âyetlerin ilk duyulduğunda/okunduğunda anlaşılmayacak bir yapıda olduklarını göstermektedir" demektedir. Ancak o, bu âyetlerin, kitabın asılları olan muhkem âyetlere başvurmakla anlaşılır hale gelebileceğini ve böylece aslında müteşâbih âyetlerin muhkem âyetler ışığında muhkem hale gelebileceğini ifade eder.⁹³ Tabâtabâî, buna "*Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir*"⁹⁴ âyetini örnek vermiştir. O, bu âyetin ilk başta tam olarak anlaşılmadığını ancak "*O'na benzer hiçbir şey yoktur.*"⁹⁵ âyetine rucû ettirilince, zihinde bunun aslında bir mekâna dayanmak olmadığı, Allah'ın, herşeyi otoritesi altına aldığı ve halkı ihata ettiği anlamının şekillenmeye başladığını belirtmiştir.⁹⁶ Tabâtabâî'nin çağdaşı Cevâd el-Müğniyye de benzer değerlendirmelere yer vermiştir.⁹⁷

Ulûmu'l-Kur'ân alanında geniş bir eser kaleme alan çağdaş âlim Ma'rife, Ahbâriler tarafından ileri sürülen, "bütün âyetlerin müteşâbih olduğu ve ancak onların imamlar tarafından bilineceği,

⁹⁰ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 2/194-196.

⁹¹ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 2/196.

⁹² İbn Şehrâşûb, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, 4/424.

⁹³ Tabâtabâî'nin bahsettiği husus Şerîf er-Radî'nin (öl. 406/1015) muhkem kavramını açıkladığı *Telhîsu'l-Beyân fî mecâzâtî'l-Kur'ân* eseri bağlamında somutlaştırılabilir. Nitekim er-Radî, Âl-i İmrân 7. Âyetinde geçen *أَيُّتُ بَ الْكُتَابِ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أَمُ الْكُتَابِ* ibaresindeki 'ümmü'l-kitab' terkinin bir istiâre olduğunu ve bununla anlatılmak istenenin şöyle olduğunu söyler: "Muhkem âyetler kitabın özünü ve esasını oluşturmaktadır ki bu yüzden o âyetler 'ana' konumunda değerlendirilmiştir. Tıpkı zor durumda bir çocuğun annesinin peşinden gittiği ve ona sığındığı gibi Kur'ân'ın diğer âyetleri de o muhkemlere tabi olur ve onların peşine takılır." (Bkz. Ebû'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn eş-Şerîf er-Radî, *Telhîsu'l-beyân fî mecâzâtî'l-Kur'ân*, thk. Ali Mahmut Mukalid (Beyrût: Menşûrât Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.), 41.) Dolayısıyla müteşâbih bir âyet ek bir beyanla izaha kavuşturulmaya çalışılırken ilgili muhkem âyetlerin esas alınması gerekmektedir.

⁹⁴ Tahâ, 20/5.

⁹⁵ eş-Şûrâ, 42/11.

⁹⁶ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/24.

⁹⁷ Cevâd Müğniyye b. Mahmûd b. Muhammed b. Mehdî, *et-Tefsîrû'l-kâşif* (Beyrût: Dâru'l-Envâr, ts.), 2/9-15.

onlardan gelmediği sürece istidlâl edilemeyecekleri”⁹⁸ şeklindeki iddianın, Kur’ân’ın amacına aykırı bir yanlışlık olduğunu belirtmiştir.⁹⁹ O, müteşâbihliğin oluşmasındaki en büyük nedenin, ulvî/aşkın olan manaları ifade etmede kelimelerin yetersiz kalması olduğunu söyler. Ammenin anlayışı, kelimelerin yetersiz kaldığı bu ulvî hakikatlere ulaşamaz. Bunları ancak ilimde derinleşenler bilebilirler.¹⁰⁰ İlimde derinleşenler de kendilerine karmaşık bir şey arz edildiğinde, hakikatini en sahih biçimde ayırabilecek şekilde şeriatın kaidelerine vakıf olan ve dakik ölçülerini bilenlerdir. Rasihûnun ilki Hz. Peygamber olup daha sonra Hz. Ali, imamlar ve her dönem için Müslümanlar arasında derin ilim sahibi olanlar şeklinde devam etmektedir. Zira Hz. Peygamber’in ‘Size bir şey karışık gelirse ilim ehlinde sorun sizi bilgilendirirler’ şeklindeki tavsiyesi de her dönem için derin ilim sahibi ve müteşâbihâtı bilecek âlimlerin olacağını göstermektedir.¹⁰¹

Şîa’nın müteşâbih âyetlerin anlaşılabilirliği hususunda ittifak içerisinde olduğu görülmektedir. Ancak diğer taraftan kimlerin bu âyetleri bileceği yani âyette bahsedilen العلم في العلم “ilimde derinleşenlerin” kimler olduğu konusunda ise bir ittifaktan bahsedilemez. Zira Ahbârîler “rasihûn”u imamlara hasretmişken¹⁰² Usûlîler ise -Ahbârîler gibi düşünenler varsa da- genel anlamda müteşâbihi bilmeyi imamlara hasretmemişlerdir.¹⁰³ Usûlîler, ilimde rusûh edenlerin en hayırlısının Hz. Peygamber ve ondan sonra imamlar olduğunu kabul etmekle birlikte, kamil dinî bir bilgiye sahip olanları da ilimde derinleşenler arasında saymışlar ve onların te’villerinin de kabul edilebileceğini belirtmişlerdir.¹⁰⁴ Hem konuyu özetlemesi hem de Şîa’nın bu konudaki görüşünü yansıtmaya açısından konuya genişçe yer veren Tabâtabâî’nin şu değerlendirmeleri önemlidir:

“Âyette açıkça ifade edildiği üzere Kur’ân’da muhkem ve müteşâbih âyetler mevcuttur. Âlimler bunların anlamlarına dair yirmiye yakın görüş bildirmişlerdir. Ancak ilk dönemden zamanımıza kadar âlimlerin genel kabulü ve itimat edilen görüş şöyledir: Muhkem âyetler, anlamları murat edilmeyen anlamlarla karıştırılmayacak şekilde açık olan âyetlerdir. Bu tür âyetler yanlış yorumlanma konusunda emniyette oldukları için iman edilmesi ve onlarla amel edilmesi vaciptir. Müteşâbih âyetler ise zahirinin murat edilmeyip hakiki anlamının ancak Allah tarafından bilindiği âyetlerdir. Bu âyetlerin muradı açık olmayıp yanlış yorumlanmaya müsait oldukları için bu tür âyetlerin peşine düşmemek, sadece onlara iman etmek gerekir. Zira bunlarla amel edilmez. Bu tür âyetlerin anlam ve muradını ancak Allah bilir. Ehl-i Sünnet’in ve Şîa’nın da meşhur görüşü bu yöndedir. Ancak Şîa, müteşâbih âyetlerin anlamını sadece Hz. Peygamber ve imamların bileceğini, diğer insanların ise Peygamber ve İmamlar’a rucû ederek öğrenmesinden başka çarelerinin olmadığına inanırlar. Bu görüş birçok müfessirin görüşü olsa da bunun Âl-i İmrân’ın 7. âyetine ve diğer birçok âyete muvafık olmadığı görülmektedir.¹⁰⁵ Ayrıca Kur’ân’ın kendisinden ve gelen rivâyetlerden anladığımız kadarıyla Kur’ân’da anlamları tamamen

⁹⁸ Bahrânî, *el-Burhân*, 1/19-21.

⁹⁹ Ma’rife, *et-Temhîd*, 1/15.

¹⁰⁰ Ma’rife, *et-Temhîd*, 3/12; Çelik, *Şîa’da Kur’ân Tarihi ve Kur’ân İlimleri -Muhammed Hâdî Ma’rifet Örneği-*, 286, 287.

¹⁰¹ Ma’rife, *et-Temhîd*, 3/42; Muhammed Cevâd el-Belâğî en-Necefî, *Alâlû’r-Rahmân fî tefsîri’l-Kur’ân* (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, ts), 1/257.

¹⁰² Ayyâşî, *et-Tefsîr*, 1/86-87, 292-294; Küleynî, *el-Kâfî*, 1/261; Meclisî, *Bihârü’l-envâr*, 23/172; el-Bahrânî, *el-Burhan*, 1/19, 21; Kâşânî, *es-Sâfî*, 2/12; Muhammed b. Hasan el-Hürr el-Âmilî, *Tafsîlu vesâilî’s-Şîa ilâ tahsîli mesâilî’s-şerî’a*, thk. Müessesetu Âli’l-Beyt (Kum: İhyâi’t-Turâs, 2000.), 27/201; Abdu Ali b. Cum’a el’Arûsî el-Huveyzî, *Tefsîru nûri’s-sekaleyn*, thk. es-Seyyid Ali Âşûr, (Beyrût: Müessesetü’t-Tarihi’l-‘Arâbî, ts.), 1/372-381.

¹⁰³ Bkz. Tûsî, *et-Tibyân*, 2/399-400; Tabersî, *Mecma’u’l-beyân*, 2/196. Ayrıca farklı görüşler için bkz. Yayla, “Sünnî-Şîî Geleneğinde Muhkem ve Müteşâbih Olgusu -İbn Âşûr ve Tabâtabâî Örneği”, 117-118.

¹⁰⁴ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/54-64; Ma’rife, *et-Temhîd*, 3/41-42.

¹⁰⁵ Tabâtabâî, *el-Kur’ân fî’l-İslam*, 35; Şaban Karataş, *Şîa’da ve Sünni Kaynaklarda Kur’ân Tarihi* (İstanbul: Ekin Yayınları, 1996), 62,63; Hüseyin Güneş, *Tahrîf İddiası Bağlamında Şîa ve Kur’ân* (y.b.: Kitap Dünyası, ts.), 107.

muğlak veya kapalı olan âyetler yoktur. Zira böyle bir muğlaklık, hem Kur'ân'ın indiriliş gayesiyle hem de Kur'ân'ın nûr, hâdî ve beyân gibi sıfatlarıyla uyuşmamaktadır. Özellikle “Kur'ân'ı inceleyip düşünmüyorlar mı?”¹⁰⁶ âyeti gibi düşünmeye davet eden âyetler varken, onun anlaşılamayacağı iddiası gerçekten şaşılacak bir durumdur. Dolayısıyla Kur'ân'da manası bilinmeyen bir âyetin olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Sûrelerin başındaki mukataa harflerine gelince, onların lafzî ve lugavî bir anlamları olmadığı için muhkem ve müteşâbih kategorisinde değerlendirilmemektedirler.¹⁰⁷ Ayrıca âyetlerde muhkem âyetlerin “Ümmü'l-Kitap” olarak ifade edilmesi de âyetlerin ya kendi başına muhkem olduğu ya da müteşâbih olup başka bir muhkem âyet vasıtasıyla muhkeme dönüştüğü anlaşılmaktadır. Yani eğer bir âyet hakiki anlamını müstakil olarak ifade etmiyorsa, bu âyet başka âyetlerin vasıtası ile anlaşılabilmektedir. İşte müteşâbihi muhkeme irca etmek budur. Ehl-i Beyt İmamları da bu yöntemi kullanmışlardır. Mesela; “Rahman Arş'a istiva etmiştir”¹⁰⁸ ve “Melekler sıra sıra olduğu halde Rabb'in geldiği zaman”¹⁰⁹ âyetlerinin zahirinden Allah'ın cisim ve maddi olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu iki âyet “O'nun benzeri hiçbir şey yoktur”¹¹⁰ âyeti ile birlikte değerlendirildiğinde, Allah'a isnat edilen “istiva etmek ve gelmek”ten maksadın bir mekânı kaplamak ve bir mekândan diğer bir mekâna intikâl etmek anlamında olmadığı, aksine başka bir anlamın kastedildiği anlaşılmaktadır. Yine Kur'ân'ın anlaşılması noktasında bu yöntemin gerekliliğini destekleyen birçok rivâyet de mevcuttur.¹¹¹ Mesela¹¹² Peygamber (sav) Kur'ân'ı tavsif ederken şöyle buyurmuştur: “Kur'ân bir kısmı diğerini tekzib etmek için değil, tasdik etmek için nâzil olmuştur. Bildiğinizle amel edin, size muğlak (müteşâbih) olana ise iman edin.”¹¹³ Aynı şekilde Hz. Ali de “Kur'ân'ın bazısı bazısına şahitlik ediyor, bazısı da bazısıyla konuşuyor”¹¹⁴ demiştir. İmam Rıza'nın da “Kim Kur'ân'ın müteşâbihini muhkeme irca ederse doğru yolu bulmuştur. Bizim haberlerde de Kur'ân'ın müteşâbihleri gibi müteşâbihler vardır. Öyleyse müteşâbihleri muhkemelere irca edin ve müteşâbihin kendisine tabi olmayın yoksa sapıtırınız”¹¹⁵ dediği aktarılmıştır. Bu rivâyetlerden ve özellikle de son rivâyetten anlaşıldığı üzere müteşâbih, manası kavranılmayan âyetler değil; kendi manasını ifade etmede müstakil olmayan ve muhkem âyetlere irca ettirildikten sonra manası açıklığa kavuşan âyetlerdir. Bu durumdan da Kur'ân'da anlaşılmayan herhangi bir âyetin olmadığı açıkça anlaşılmaktadır.”¹¹⁶

Tabâtabâîye göre, âyetin zahirinde her ne kadar te'vîli bilmek Allah'a özgü olduğu belirtilmişse de bu âyetteki genellemeye yönelik bir istisnanın vaki olmayacağı anlamına gelmez. Nitekim gayb ilminin Allah'a mahsûs olduğunu belirten âyetlerin yanında “O bütün görülmeyenleri (gaybı) bilir. Sırlarına kimseyi muttali kılmaz; Ancak, (bildirmeyi) dilediği peygamberler bunun dışındadır”¹¹⁷ âyetinde olduğu gibi istisnaya gidilmiştir.¹¹⁸ Aynı şekilde âyetinde te'vîl bilgisi bağlamında bizzat ilimde

¹⁰⁶ en-Nisâ, 4/82.

¹⁰⁷ Tabâtabâî, “Sûrelerin başındaki mukataa herferin bir lafzî ve lugavî anlamları olmadıkları için bunlar ne muhkem ne de müteşâbihtir” demektedir. Bkz. Tabâtabâî, *el-Kur'ân fi'l-İslam*, 36.

¹⁰⁸ Tâhâ, 20/5.

¹⁰⁹ el-Fecr, 89/22.

¹¹⁰ eş-Şûrâ, 42/11.

¹¹¹ Tabâtabâî, *el-Kur'ân fi'l-İslam*, 35-38.

¹¹² Tabâtabâî, *el-Kur'ân fi'l-İslam*, 38, 39.

¹¹³ Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fî tefsîri bi'l-me'sûr*, thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kâhire: Merkezu Hecer li'l-Buhûs ve'd-Dirasâtî'l-Ârabiye ve'l-İslâmiyye, 2003), 2/8.

¹¹⁴ Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn eş-Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâğa*, thk. Şeyh Kays Behcet el-Âttâr (Kum: el-Utbetü'l-Âlevîyeti'l-Mukaddese, 1437), 1/310.

¹¹⁵ Şeyh Sadûk, ‘*Uyûnu ahhâri'r-Rızâ*, thk. Şeyh Hüseyin el-A'lemî (Beyrût: Müessesetü'l-A'lem, 1984), 1/396.

¹¹⁶ Tabâtabâî, *el-Kur'ân fi'l-İslam*, 40-41.

¹¹⁷ el-Cin, 72/26-27.

¹¹⁸ Tabâtabâî, *el-Kur'ân fi'l-İslam*, 49,50.

derinleşenlerin istisna edilmiş olması da mümkündür. Çünkü o zaman âyette kalplerinde eğrilik olanlara mukabil, ilimde rusûh edenlerin sadece bir boyutu zikredilmiş olup onların bu gibi âyetler karşısında şüpheye düşmedikleri ve hakka teslim oldukları beyan edilmiş olmaktadır. Bu durum, ilimde derinleşenlerin müteşâbih âyetlerin te'vîlini bildiklerini ve Kur'an'ın gizli hakikatlerine ulaşma imkânına sahip olduklarını beyan eden diğer âyetlerle bir çelişki oluşturmamaktadır.¹¹⁹ Tabâtabâi bu konuyla ilgili sonuç olarak şöyle demektedir: “Gaybın bilgisi Allah’a aittir, ondan ve izin verdiklerinden başka hiç kimse gaybı bilemez. Ancak arınmış insanlar da Kur'an'ın gerçekliğine ulaşabilirler. Bir de kesin olarak Ehl-i Beyt hakkında indiği bilinen “*Ey Ehli Beyt, Allah sizden, kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor*”¹²⁰ âyetini de dikkate aldığımızda Hz. Peygamber'in ve Ehl-i Beyt'in arınmışlardan oldukları ve Kur'an'ın te'vîlini bildikleri açıkça anlaşılmaktadır.”¹²¹

Sonuç olarak Şîa'nın Âhbârî âlimleri, müteşâbihlerin bilgisini Hz. Peygamber ve imamlara hasretmiş olsalar da başta Tûsî, Tabersî, İbn Şehrâşûb ve Tabâtabâi olmak üzere Usûlî müfessirler müteşâbih âyetlerin hemen anlaşılan bir yapıda olmadıklarını ve te'vîle muhtaç olduklarını kabul etmekle birlikte muhkem âyetlere ircâ edilerek anlaşılabileceklerini savunmuşlardır. Ayrıca bu âyetlerin te'vîlini Peygamber (sav) ve imamların yanı sıra ilimde rusûh etmiş olan âlimlerin de bileceğini ileri sürmüşlerdir.¹²² Kanaatimizce de varlığı kabul edilen müteşâbih âyetlerin bir imtihan sahası olarak görülüp hiçbir şekilde yorumlanamayacağı veya yorumlayan müfessirleri “*kalplerinde eğrilik olanlar*” olarak görülmesi şeklindeki yaklaşım isabetli değildir. Zira müteşâbih âyetler karşısında “iman ettik” demeyi sadece âlimlere has kılmak Kâdî Abdülcebâr'ın da ifade ettiği gibi bilgi ile iman arasında bir bağlantıyı gerektirecektir ki bu da başlı başına bir sorun teşkil etmektedir.¹²³

4. Kur'an'da Müteşâbih Âyetlerin Olmasının Hikmeti

Usûlî düşüncenin çıkışı ve müteşâbih âyetlerin anlaşılmasının mümkün olduğu hususunun yaygınlık kazanmasıyla birlikte artık müteşâbihlerin Kur'an'da yer almasının hikmetleri ve âyetlerin müteşâbih sayılmasındaki sebepler üzerinde yoğunlaşmaya başlanmıştır. Bazıları tarafından insanlığın ıslah ve hidâyeti için gönderilen bir kitapta ihtilafa sebep olan âyetlerin olmamasının daha uygun olacağı ifade edilmiştir.¹²⁴ Ancak Kur'an'da muhkem ve müteşâbih âyetlerin var olduğu yine Kur'an'ın kendisinde açıkça ifade edilmiş¹²⁵ ve ayrıca iddia edildiği gibi Kur'an'da müteşâbih âyetlerin var olması ile onun hidâyet kitabı olması arasında herhangi bir çelişki söz konusu olmamıştır. Çünkü müteşâbih âyetlerin sayısı muhkemlere göre çok az olmakla birlikte, bazılarının muhkemlere ircâ edilerek anlaşılması da mümkün olmaktadır.¹²⁶ Ayrıca Kur'an, hem havasa hem avâma gelmiştir ki herkes kendi anlayışı kadar onun hikmet ve manalarına vakıf olabilmektedir. Avâm âyetlerin zahiriyle yetinirken,

¹¹⁹ Bkz. Tabâtabâi, *el-Mîzân*, 3/26-34.

¹²⁰ el-Ahzâb, 33/33.

¹²¹ Tabâtabâi, *el-Kur'an fî'l-İslâm*, 50; Muhammed Hadi Ma'rife, “Muhkem ve Müteşâbih Âyetler”, *Misbah*, 14 (Bahar 2018), 69-70.

¹²² Musâ Kazım Yılmaz, *Tabresi ve Tabâtabâi 'de İmamiye Tefsîri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1985), 143.

¹²³ Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebâr b. Ahmed b. Abdilcebâr el-Hemedânî, *Müteşâbihü'l-Kur'an*, thk. Muhammed el-Azazî (Beyrût: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 2017), 15; ; İbrahim Aslan, *Kâdî Abdülcebâr'a Göre Aklın ve Dilin Sınırlarında Kur'an* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 232-233; Muhammed Doğan, *Şîi Müfessir İbn Şehrâşûb'un Müteşâbihü'l-Kur'an Adlı Eserinin Usûlü'd-Dîn Açısından Değerlendirilmesi* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 50.

¹²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/141; Suyûtî, *el-İtkân*, 426-427.

¹²⁵ Âl-i İmrân, 3/7.

¹²⁶ Ma'rife, *et-Temhîd*, 3/14. Ma'rife'ye göre tekrarlar çıkartıldığında Kur'an'daki müteşâbih âyetlerin sayısı yaklaşık olarak iki yüz civarındadır.

havas ise zahirinde gizli olan hakikatleri idrak edebilmektedir.¹²⁷ Neticede Kur'ân'da anlamsız şeylerin varlığı mümkün olmadığına göre tıpkı muhkem âyetlerde belli fayda ve maslahatlar olduğu gibi müteşâbih âyetlerde de birtakım fayda ve maslahatlar vardır. İşte bundan hareketle Kur'ân'da müteşâbih âyetlerin varlığı ve varlığının hikmeti epeyce tartışılmış ve buna bağlı olarak da müteşâbih âyetlerin varlığının hikmet ve sebepleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu konuda zikredilen sebep ve hikmetlerden bazıları şöyledir:¹²⁸

1) Müteşâbih âyetler, insanları düşünmeye ve akıl yürütmeye teşvik etmektedir. Bu bağlamda, müteşâbihliğin hikmeti, insanın düşünme ve araştırma süreçleri neticesinde nasslara bilinçli bir şekilde tabi olmasının öğütlenmesiyle ilişkilidir. Zira eğer nazarî bir deneyimle Peygamber'in getirdiğinin doğruluğu anlaşılmamış olsaydı bunların “zorunlu olarak- yanlış olması da mümkün olacaktı.”¹²⁹

2) Yüce Allah, müteşâbih âyetler göndermek sûretiyle insanları, aklını çalıştırmaya ve araştırmaya teşvik etmiştir. Eğer âyetlerin tamamı muhkem olsaydı, bu durum düşünmeye gereksinim duyulmayan dogmatik eğilimin güçlenmesine neden olurdu ve insanlar tembellik yaparak düşünme ve araştırma zahmetine girmezlerdi. Böylece ne âlimin diğerlerine bir fazileti anlaşılırdı ne de anlamların çıkarılmasında sarfedilen araştırma ve zihni çabaların sevabı hasıl olurdu.¹³⁰

3) Müteşâbihât, insanların düşünmesine imkân vermekte ve dolayısıyla ilim gerektirdiği için âlim kimse ile câhil kimseyi birbirinden ayırmaktadır. Zira böyle olmasaydı Arapça bilen herkes Kur'ân'ı anlayabilecek, âlim ile câhil eşit olacak ve âlimin üstünlüğü anlaşılmayacaktı.¹³¹

4) Müteşâbihler vasıtasıyla mü'minler imtihan edilmektedir. Zira Kur'ân'daki âyetlerin tamamı açık ve anlaşılır olsaydı, insanlar, belki de Allah'ın emirleri oldukları için değil, tamamen akla uygun oldukları için inanmış olacaktı.¹³²

5) Kur'ân âyetleri tamamen açık ve anlaşılır muhkem ifadelerden oluşmuş olsaydı, sadece belirli bir mezhebin görüşünü doğrulardı. Bu da diğer mezhep mensuplarının ona karşı olmasına ve onu reddetmelerine neden olurdu.¹³³

6) Bazı âyetlerin müteşâbih olmasının sebebi, Arap dilinin (diğer dillerde de durum aynıdır) ifade kalıplarının, Allah'ın işaret ettiği aşkın manaları ifade etmekten uzak olmasıdır.¹³⁴

7) Müteşâbihler din alanında farklı görüşlerin meydana çıktığı en önemli alanlardan biri olmuştur.¹³⁵

8) Müteşâbihler sayesinde Arapların dilsel geleneklerinde olduğu gibi kinâye, istiâre, mecâz ve ta'rîz gibi edebî sanat formları kullanılmıştır.¹³⁶

¹²⁷ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtûbî İbn Rüşd, *el-Keşf 'an menâhici'l-edille fi akâidi'l-mille* (Beyrût: Merkezü Vahdeti Dirâsâti'l-Arabiyye, 1998), 99-107; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/142.

¹²⁸ Bkz. Tûsî, *et-Tibyân*, 2/394-396 İbn Şehrâşûb, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, 1/48-49; Müğniyye, *et-Tefsîrû'l-kâşif*, 2/9-15; Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 3/ 65-73.

¹²⁹ İbn Şehrâşûb, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, 1/48-49. Tûsî, *et-Tibyân*, 2/396.

¹³⁰ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 1/197; Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 3/ 65.

¹³¹ İbn Şehrâşûb, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, 1/48-49. Tûsî, *et-Tibyân*, 2/396.

¹³² Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 3/141.

¹³³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/142; Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 3/65.

¹³⁴ Ma'rife, *et-Temhîd*, 3/19-24.

¹³⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/396.

¹³⁶ İbn Şehrâşûb, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, 1/48-49.

9) Müteşâbihler sayesinde insanlar akıllarını çalıştırmış ve dolayısıyla taklit zulmetinden kurtulmuşlardır.¹³⁷

10) Müteşâbihler sayesinde farklı te'vîl yolları takip edilmiştir ki bu da farklı ilim dallarının gelişmesine sebep olmuştur.¹³⁸

Tabâtabâî, Kur'ân'ın müteşâbih âyetleri kapsamı sebebiyle yöneltilen itirazlara cevap verirken her mezhep mensubunun kendi mezhebini haklı çıkarmak ve Kur'ân'dan kendisine kanıt bulabilmek için cevap verdiğini ancak bu cevapların bir kısmının hiçbir makul dayanağının olmadığını ve anlamsız birtakım yorumlar olduğunu söylemiştir. Tabâtabâî, bu hususta öne sürülen cevaplar arasından sadece şu üç cevabı kayda değer bulmuş, ancak onların da başka bir yönden problemliliğini eklemiştir:

1- “Kur'ân'ın müteşâbih âyetler içermesi, kalplerin onu tasdik etme hususunda önemli bir etkidir. Zira eğer Kur'ân'da yer alan bütün ifadeler, aklın rahatlıkla kavradığı, herkes tarafından algılanabilen ve hiç kimsenin şüphe etmediği açık türden olsalardı, bunların, iman etme Allah'ın emirlerine boyun eğme ve peygamberlerine teslim olma gibi hususlarda hiçbir etkisi olmayacaktı.”

Tabâtabâî, aslında bu cevabın da problemliliğini şöyle ifade etmiştir: “Boyun eğme, zayıf bir kişinin güçlü bir kimseden etkilenmesi ve ona itaat etme tepkisidir. Zira insan, azametini algıladığı ya da azametinden dolayı algılayamadığı şeylere boyun eğme. Tıpkı insanın Yüce Allah'ın sonsuz kudret, azamet ve sair sıfatlarını kavramaktan aciz olması ve bunun neticesinde etkilenip itaat etmesi gibi. Durum böyleyken diğer yandan bazı olgular da vardır ki insan aklı onları kavrayamaz, ancak kavradığını sanır veya böyle inanır. Tıpkı insanın aklının tam olarak kavrayamadığı ancak anladığını sandığı müteşâbih âyetler gibi. İnsanlar bunları tam olarak anlayamadıkları halde, onları anladıklarını düşünürler; bu durumda ise, iddia edilenin aksine, itaat etme gibi bir etkisi söz konusu olmayacaktır.”¹³⁹

2- “Kur'ân'ın müteşâbih âyetler içermesi, akli araştırma ve inceleme konusunda harekete geçirir. Böylece aklın, hiçbir düşünce eylemi gerçekleştirmeden yalnızca açık ifadeler etrafında dönüp durmasının önüne geçmiş olur. Çünkü insanın en değerli varlığı akıldır ve insanın eğitilmesi gerektiği gibi aklının da eğitilmesi gerekmektedir.”

Tabâtabâî, bu cevabın da aslında eksik olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Yüce Allah, insanları, enfusî ve âfâkî âyetler üzerinde düşünmeye, akli kullanmayı genel olarak emretmiştir. Bazen de ayrıntılı olarak göklerin, yerin, dağların, ağaçların, hayvanların ve insanların yaratılışı, dillerin ve renklerin farklılığı gibi hususlar üzerinden düşünüp akletmelerini emretmiştir. Akletmeyi, tefekkür etmeyi ve yeryüzünde dolaşarak geçmiş toplumların akıbetlerini gözlemlemeyi tavsiye etmiş, akli ve düşünceyi sürekli teşvik etmiştir. Bunlarla birlikte ilimden büyük bir övgüyle söz etmiştir. Kur'ân'ın bu açık direktifleri ortadayken ayakları kaydıracak ve zihinleri şaşırtacak bu basit yorumlara kalkışmanın bir anlamı yoktur.”¹⁴⁰

3- “Peygamberler, avâm, havâs, zeki, zeki olmayan, âlim, câhil, bütün insanlara gönderilmişlerdir. Bazen öyle anlamlar olur ki bunları herkesin anlayabileceği bir netlikte tabir etmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu tür durumlarda gerekirse kinâye veya tarîz gibi sanatlar kullanılarak

¹³⁷ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/ 65.

¹³⁸ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/65.

¹³⁹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/65-66.

¹⁴⁰ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/66.

havâsın anlayabileceği türden ifadeler kullanılır. Geri kalanların ise bunlara inanması ve gerisini Allah'a havale etmesi istenir.”¹⁴¹

Tabâtabâî'ye göre bu cevapta da yanlış bir değerlendirme söz konusudur. Çünkü: “Kur'ân-ı Kerim'de müteşâbih ifadeler mevcut olduğu gibi, müteşâbihlerin, onların sayesinde anlaşılır hale geldiği muhkem ifadeler de mevcuttur. Dolayısıyla müteşâbihlerin, muhkem ifadelerin ortaya çıkardığı anlamlardan fazlasını içermemeleri gerekmektedir. Tabi o zaman “mademki öyle muhkem ifadelerin yanında kitapta müteşâbihlerin bulunmalarının hikmeti nedir?” şeklinde bir soru ortaya çıkmaktadır ki buradaki yanlışlığın asıl nedeni, tamamen birbirinden farklı iki tür anlamın var olduğunun iddia edilmesidir. Bu anlamlardan birinin, havâs, avâm herkes tarafından anlaşılan muhkem ifadelerin işaret ettikleri anlamlardır. Diğer anlam ise ancak havâsın algılayabileceği yüksek bilgiler ve derin hikmetlerdir. İşte bu yanlış sebebiyle müteşâbihler, muhkemlere irca edilmemeye başlanmıştır ki bu da bazı âyetlerin diğer bazı âyetler tarafından tefsîr edildiğini net bir şekilde ifade eden âyetlerin içeriğiyle bağdaşmamaktadır.”¹⁴²

Tabâtabâî müteşâbih âyetlerin varlığının hikmet ve sebeplerine itirazda bulunurken elbette müteşâbihlerin bir hikmetinin olmadığı iddiasında değildir. Aksine ilahi bir hitap olan Kur'ân'ın te'vîle muhtemel âyetler içermesi gerektiği ve dolayısıyla Kur'ân'da müteşâbih âyetlerin yer almasını bir gereklilik olarak görmesinden ileri gelmektedir. Ona göre bu gereklilik de Kur'ân'ın bir kısmının diğer bir kısmını tefsîr etmeyi zarurî kılan te'vîl olgusunun varlığından kaynaklanmaktadır.¹⁴³

Sonuç

Tefsîr tarihinde muhkem ve müteşâbih konusu en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Âl-i İmrân sûresinin yedinci âyeti esas alınarak Kur'ân'daki âyetlerin çoğu muhkem bazıları ise müteşâbih olarak kabul edilmişse de bu konuda birçok tartışma yapılmıştır. Farklı ekollere mensup âlimler, muhkem ve müteşâbihi değişik şekillerde tanımlamış, müteşâbihin anlaşılıp anlaşılamayacağı ve tevîli hususunda birbirinden farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu konuda ileri sürülen görüşlerden bazıları birbirine çok yakinken bazılarının ise birbiriyle hemen hemen hiçbir ilgisi bulunmamaktadır.

Muhkem âyetler, anlamlarının açık olması sebebiyle tartışmalara fazla konu olmamışken, müteşâbihler ise müşkil bir yapıya sahip olmaları sebebiyle etrafında birçok tartışma yaşanmıştır. Bir taraftan müteşâbih âyetlerin varlığı ve âyetleri müteşâbih kılan sebepler tartışılırken, diğer taraftan müteşâbih olan bir âyetin anlaşılmasının mümkün olup olmadığı da tartışılmıştır. Bazı araştırmacılar, müteşâbih âyetlerin anlaşılabilir olduğunu öne sürerken, diğerleri Kur'ân'ın apaçık bir Arapça ile indirildiğini ve tüm âyetlerinin anlaşılabilir olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, müteşâbih âyetlerin anlaşılabilir olduğunu iddia etmenin, Kur'ân'ın anlam bakımından muğlak veya boş olduğu sonucunu doğuracağı ileri sürülmektedir. Bu hususlar tartışılırken siyasî ve ideolojik düşüncelerden bağımsız hareket edilememiştir. Bunun sonucunda da spekülatif yorumlar yapılmaya başlanmış ve her grubun kendi mezhep ve düşüncesini Kur'ân'a onaylatma sahasına dönmüştür. Bazı müfessirler, kendi mezheplerine uygun olan âyetleri muhkem olarak değerlendirirken, mezhepsel görüşleriyle örtüşmeyen âyetleri müteşâbih kabul etmiş ve bu âyetleri kendi mezhebi anlayışına göre te'vîl etmişlerdir. Ayrıca bir müfessire göre müteşâbih sayılan bir âyet, bir başka müfessire göre muhkem kabul edildiği ve muhkemlik ile müteşâbihliğin

¹⁴¹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/66.

¹⁴² Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/66-67.

¹⁴³ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/67

sübjektif/göreceli bir mahiyet arz ettiği görülmektedir. Nihayetinde böyle bir durumda bir müteşâbihden bahsediliyorsa, onun neye, kime ya da hangi mezhebe göre olduğu sorunu ortaya çıkmaktadır.

Genel olarak Muhkem ve müteşâbih hususunda ortaya çıkan ihtilaf, müteşâbihin tam olarak ne olduğu ve neyin müteşâbih olduğu; müteşâbihlerin anlamının bilinip bilinemeyeceği ve kimlerin bileceği ve Kur'ân'da müteşâbihlerin bulunmasının sebepleri konuları etrafında şekillenmiştir. Açıkçası müteşâbih âyetlerin Kur'ân'da bulunmasının nedenleri konusunda da birçok farklı görüş ileri sürülmüş ve bu konuda da birçok tartışma yapılmışsa da aslında bunları birer ihtilaf olarak görmek kanaatimizce doğru değildir. Zira bu konuda ileri sürülen her bir görüşün doğru olması mümkün olduğu gibi, bunların arasında herhangi bir çelişki de söz konusu değildir. Dolayısıyla Muhkem ve müteşâbih konusunda halledilmesi gereken en önemli hususların başında müteşâbihin neliği ve onların bilinip bilinemeyeceği hususu gelmektedir.

Muhkem ve müteşâbihin ne olduğu konusunda birçok görüş ileri sürülmüş ve buna istinaden birçok farklı tanım yapılmıştır. Ancak bu görüş ve tanımların neredeyse tamamı, anlaşılabilirlik ilkesi etrafında şekillenmiştir. Yani en genel ifadeyle muhkem, açık ve anlaşılabilir olan, müteşâbih ise karışık veya anlaşılması mümkün olmayan olarak tanımlanmıştır. Aslında müteşâbihliğin odak noktası olan bilinmezlik konusunda neredeyse ittifak edilmesine rağmen, bilinmezliği oluşturan sebepler hususunda ihtilaf edilmiştir. Nitekim bazıları bu sebepleri gayb bilgisi ile sınırlı tutmuşken, bazıları ise lafız veya mana açısından icmâl, te'vîl, iştirâk, itlâk, umûm, ibhâm gibi işkâl oluşturan her bir durumu müteşâbihlik sebebi olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla müteşâbihin kapsamını belirlemekten daha ziyade, onu oluşturan sebebin belirlenmesi gerekmektedir. Yani müteşâbihliği, bilinmesi mümkün olmayan gaybî bilgilerle mi sınırlamak –ki en isabetli durumun bu olduğunu düşünüyoruz- ya da bununla birlikte birtakım tekniklerin uygulanmasıyla anlaşılması mümkün olan mücmel, müevvel, müşterek, mutlak, âmm, mübhem ve müşkil gibi durumlara da teşmil etmek mi gerektiği hususunun halledilmesi gerekmektedir.

Müteşâbihin bilinip bilinemeyeceği hususunda da âlimler, müteşâbihlerin hiç kimse tarafından bilinemeyeceği ve ilimde rusûh edenler tarafından bilineceği şeklinde iki gruba ayrılmıştır. Birinci grup daha çok ilk dönem/selef âlimlerinin benimsediği yaklaşım olup müteşâbih âyetlerin Allah dışında hiç kimse tarafından bilinemeyeceği yönündedir. Her ne kadar bu âlimlerin, müteşâbih âyetlerin anlamının Allah dışında kimse tarafından bilinemeyeceğini ve bununla bağlantılı olarak Kur'ân'da anlamı bilinmeyen âyetlerin bulunduğu görüşünü savundukları iddia edilmişse de bu konuda gelen rivayetlere baktığımızda bunu söylemek gerçekten zordur. Nitekim önde gelen birçok sahabe ve tabînden mukattaa harfleri de dahil, Kur'ân'daki her âyetin manasının bilineceği nakledilmiştir ki herhangi bir âyet hakkında müteşâbih olduğu gerekçesiyle onların tevakkuf ettiklerine de şahit olunmamıştır. Bu durumda konuyu değerlendirirken, müteşâbih âyetlerin anlamının bilinip bilinemeyeceği ile Kur'ân'da anlamı bilinmeyen âyetlerin bulunup bulunmadığı şeklindeki ince çizgiyi ayırmak gerekmektedir. Yoksa bir yandan Kur'ân'da anlamı bilinmeyen âyetlerin bulunmadığını, diğer yandan müteşâbih âyetlerin anlamının sadece Allah tarafından bilineceğini söylemek, çelişkili bir durum yaratır. Bu durumda müteşâbih âyetlerin anlamlarının bilinemeyeceğini söyleyenler, aklın bilgi sınırlarını aşan gaybî durumları kastetmişlerdir. Müteşâbih âyetlerin ilimde derinleşenler tarafından bilinmesinin mümkün olduğunu söyleyen ikinci grup ise bundan, her âyetin tefsir ve te'vîl edilebileceğini kastetmiş olup hiçbir şekilde Allah'ın sıfatları ve kıyametin kopacağı zaman gibi gaybî bilgilerin hakikatinin bilinebileceğini iddia etmemişlerdir. Dolayısıyla aslında her iki grup arasındaki ihtilafın söylem farkından veya te'vîle yüklenen anlamdan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Ayrıca müteşâbihlerin tasnif edilerek, Allah dışında hiç kimse tarafından bilinemeyecek olanlar, insanlar tarafından anlaşılabilir nitelikte olanlar ve ancak ilimde derinleşenler tarafından bilinecek olanlar şeklinde taksim edilmesi de aradaki ihtilaf sorununu

çözecek niteliktedir. Müteşâbih âyetlerin bilinip bilinemeyeceği konusunda farklı görüşler ortaya konulmuş ve ilgili âyet çerçevesinde müteşâbihlerle meşguliyetin, kalplerinde sapma eğilimi olanlara atfedilmesine rağmen, erken dönemden günümüze kadar hemen her müfessir, mensubu olduğu mezhepten bağımsız olarak, müteşâbih âyetler hakkında çeşitli yorum ve te'viller yapmıştır.

Şîa, muhkem ve müteşâbih konusunda da bu genel teamülün yanında imamlara özel bir yer açmıştır. Onlar, müteşâbihlerin her halûkârda imamlar tarafından bilineceğini benimsemişlerdir. Hem Ahbârî hem Usûlî âlimlerin tamamı, Kur'ân'daki tüm âyetlerin anlamının Allah ve imamlar tarafından bilinebileceği hususunda ittifak etmişlerdir. İmamlar dışındakilerin müteşâbihleri bilip bilemeyeceği hususunda ise ihtilaf etmişlerdir. Ahbârî âlimlerin geneline göre, sadece müteşâbihler değil, muhkemler de dahil Kur'ân'ın tamamı ancak imamlar tarafından bilinebilir. Onlara göre, imamlar veya onlardan gelen haberler olmadan Kur'ân'ın anlaşılması mümkün değildir. Usûlî âlimler ise Kur'ân'ın anlamının en iyi imamlar tarafından bilindiğini söylemekle birlikte ilimde derinleşenlerin de müteşâbihleri bilmelerinin mümkün olduğunu kabul etmektedirler. Ayrıca Usûlî müfessirler, Kur'ân'da anlamı anlaşılmayan bir âyetin olamayacağını, çünkü müteşâbihlerin muhkemler sayesinde muhkem hale gelebileceğini söylemişlerdir. Böylece aslında Ahbârîlerin diğer bütün hususlarda yaptıkları gibi burada da sergiledikleri asabiyet ve imamlara olağanüstü birtakım nitelikler atfetme çabası, kendi mezheplerine mensup olanlar tarafından dahi kabul görmemiştir.

Kaynakça

- Âmilî, Ebu'l-Hasan b. Muhammed Tahir. *Mir'âtü'l-envar ve mişkâtü'l-esrâr*. thk. Heyet. Beyrût: Müessesetü'l-A'lem li'l-Matbûât, 2006.
- Âmilî, Muhammed b. Hasan el-Hürr. *Tafsîlu vesâili's-Şîa ilâ tahsîli mesâili's-Şeri'a*. thk. Müessesetu Âli'l-Beyt. 30 Cilt. Kum: İhyâi't-Turâs, 2000.
- Aslan, İbrahim. *Kādî Abdulcebbâr'a Göre Aklın ve Dilin Sınırlarında Kur'an*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Ayyâşî, Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd b. Muhammed es-Sülemî es-Semerkandî. *et-Tefsîr*. 3 Cilt. Kum: Kısmu'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye/Müessesetü'l-Bi'set, 1421.
- Bahrânî, Seyyid Haşim el-Hüseynî. *el-Burhan fî tefsîri'l-Kur'an*. 5 Cilt. Kum: Kısmu Dirâsâtî'l-İslâmiyye/ Müessesetü'l-Bi'set, 1415.
- Belâğî, Muhammed Cevâd en-Necefi. *Alâlü'r-Rahmân fî tefsîri'l-Kur'an*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihah tacü'l-luğa ve sihahü'l-'Arabîyye*. thk. Ahmet Abdulgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1990.
- Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsî*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütûbi'l-Ârâbiyye, 1422.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf. *Kitabü't-Ta'rifât*. Beyrût: Mektebetü'l-Lübân, 1985.
- Çelik, Ersin. *Şîa'da Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimleri -Muhammed Hâdî Ma'rîfet Örneği-*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*. İstanbul: y.y., 1996.
- Doğan, Muhammed. *Şîi Müfessir İbn Şehrâşûb'un Müteşâbihü'l-Kur'an Adlı Eserinin Usûlü'd-Dîn Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Duman, M. Zeki. "Kur'an'da Müteşâbihât". *Bilimname* 9 (2005/3), 13-37.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail. *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*. thk. Favkıyye Hüseyin Mahmûd. Kâhire: Dâru'l-Ensâr, 1397.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Abdulhamîd el-Hindâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 2003.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakub. *el-Kâmûsü'l-muhît*, Beyrût: Müessetü'r-Risâle, 1426/2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî. *el-Mustasfâ*. thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi. Beyrût: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Güneş, Hüseyin. *Tahrîf İddiası Bağlamında Şîa ve Kur'an*. y.b.: Kitap Dünyası, ts.
- Habibov, Aslan. *İlk Dönem Şîi Tefsîr Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Huveyzî, Abdu Ali b. Cum'a el'Arûsî. *Tefsîru nûri's-sekaleyn*. thk. es-Seyyid Ali Âşûr. 8 Cilt. Beyrût: Müessesetü't-Tarihi'l-'Arâbî, ts.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*. y.b.: Mektebetu Nazâr Mustafa el-Bâz, ts.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekriyâ. *Mu'cemü Mekâyîsi'l-lüğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddin İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî. *Tefsîrû'l-Kur'ân 'i'l-'azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vîlu müşkili'l-Kurân*. thk. İbrahim Şemsüddîn. Beyrût: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru's-Sadr, 1414.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtûbî. *el-Keşf 'an menâhici'l-edille fi akâidi'l-mille*. Beyrût: Merkezü Vahdeti Dirâsâtî'l-Arabiyye, 1998.
- İbn Şehrâşûb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali es-Serevî el-Mâzenderânî. *Müteşâbihü'l-Kur'ân ve'l-muhtelefu Fih*. thk. Hamid Câbir Habib el-Mü'min. 5 Cilt. Beyrût: Cemiyetu Müntedâ en-Neşr, Müessesetü'l-Ârif li'l-Matbûât, 2008.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebû'l-Hasen Kâdî Abdülcebbâr. *Müteşâbihü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed el-Azazî. Beyrût: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 2017.
- Karataş, Şaban. *Şîa'da ve Sünni Kaynaklarda Kur'ân Tarihi*. İstanbul: Ekin Yayınları, 1996.
- Kâşânî, Muhammed Murtazaâ el-Feyz. *Kitabü's-sâfi fi tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Seyid Muhsin el-Hüseyinî el-Eminî. 7 Cilt. Tahrân: Dâru'l-Kütûbi'l-İslâmîye, 1419.
- Kûfî, Ebû'l-Kasım Furât b. İbrahim b. Furât. *Tefsîru Furât el-Kûfî*. thk. Muhammed Kazım. Beyrût: Müessesetü't Tarihi'l-Ârabî, 2011.
- Kummî, Ali b. İbrahim. *Tefsîru'l-Kummî*. thk. Tayyib Musevî el-Cezâirî. 2 Cilt. Kum: Dâru'l-Kitap, ts.
- Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayrettin Karaman vd. 4 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Küleynî, Şeyh Muhammed b. Yakûb. *Usûlü'l-kâfî*. 4. Cilt. Beyrût: Menşûrâtü'l-Fecr, 2007.
- Ma'rife, Muhammed Hadî. *et-Temhîd fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru't-Ta'âruf li'l-Matbûât, 2011.
- Ma'rife, Muhammed Hadî. "Muhkem ve Müteşâbih Âyetler". *Misbah*. 14, (Bahar 2018), 55-88.
- Meclisî, Muhammed Bakır b. Muhammed Taki b. Maksud Ali. *Bihâru'l-envâr el-câmi'a li ahhâri eimmeti'l-athâr*. 110 Cilt. Kum: Dâru İhyâi'l-Kütûbi'l-İslâmîye, 1430.
- Müsevî, Ebû'l-Hasen Şerîf er-Redî Muhammed b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî. *Hakâikü't-te'vîl fi müteşâbihi't-tenzîl*. thk. Muhammed er-Rızâ Ali Kâşîfî. Beyrût: Dâru'l-Edvâ, 1406/1986.
- Müğniyye, Cevâd b. Mahmûd b. Muhammed b. Mehdî. *et-Tefsîrû'l-kâşif*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Envâr, ts.
- Öztürk, Mustafa. "Müteşâbih Kavramı Bağlamında Tefsîr Usûlü'nün (Ulûmü'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme". *Bilimname*. 15. (2008/2), 29-46.
- Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyin et-Teymî. *Mefâtihü'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Ârabî, 1420.
- Rızâ, Muhammed Reşîd b. Ali. *Tefsîru'l-menâr*. 12 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitap, 1990.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. İbrahim. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Heyet. 30 Cilt. Cidde: Dâru't-Tefsîr, 2015.
- Salih, Subhî. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. b.y.: Dâru'ilmî'l-Melâyîn, 2000.

- Sicistânî, Muhammed b. 'Uzeyr. *Garîbu'l-Kur'ân el-müsemma bi nüzheti'l-kulûb*. thk. Muhammed Edîb Abdülvahîd Cemrân. Suriye: Dâru Kuteybe, 1416/1995.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü'l-mensûr fi tefsîri bi'l-me'sûr*. thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 8 Cilt. Kâhire: Merkezu Hecer li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-Ârabiye ve'l-İslâmiyye, 2003.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebi Bekr. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuâyb el-Arnâvût. Mustafa Şeyh Mustafa, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2008.
- Şâtıbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Lahmî. *el-Muvafakât*. haz. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Salman. 6 Cilt. b.y.: Dâru İbn Affân, 1997.
- Şerîf el-Murtazâ, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî. *eş-Şâfi fi'l-imâme*. thk. Abdüzzehrâ el-Hüseynî el-Hatîb. 4Cilt. Tahrân: Müessesetü's-Sâdık, 2004.
- Şerîf er-Radî, Ebû'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn. *Telhîsu'l-beyân fi mecâzâtî'l-Kur'ân*. thk. Ali Mahmut Mukalid. Beyrût: Menşûrât Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.
- Şerîf er-Radî, Ebû'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn. *Nehcü'l-belâğa*. Thk. Şeyh Kays Behcet el-Âttâr. Kum: el-Utbetü'l-Âleviyeti'l-Mukaddese, 1437.
- Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed el-Ukberî. *el-Fusûlu'l-muhtârat mine'l-'uyûn ve'l-mehâsin*. Kum: el-Mü'temirü'l-Âlemiyye li Elfiyeti's-Şeyh el-Müfid, 1413.
- Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî. *el-İ'tikâdât*. Kum: el-Mü'temeru'l-A'lem li's-Şeyh el-Müfid, 1413.
- Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbiveyh el-Kummî. *'Uyûnu ahbârî'r-Rizâ*. thk. Şeyh Hüseyin el-E'lemî. 3 Cilt. Beyrût: Müessesetü'l-A'lem, 1984.
- Şimşek, M. Sait. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*. İstanbul: y.y., 1997.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin. *el-Kur'ân fi'l-İslam*. Beyrût: Dâru'z-Zehra, 1973.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'ân*. 22 Cilt. Beyrût: Müessesetü'l-A'lem li'l-Matbûât, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Turâs, ts.
- Tabersî, Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasan. *Mecma'u'l-Beyân*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ulûm/Dâru'l-Murtaza, 2006.
- Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed. *Fütühü'l-gayb fi'l-keşf 'an kanâ'i'r-reyb*. thk. Hasan b. Ahmed el-Umerî. 17 Cilt. Dubai: Câ'izeti Dubai, 1434/2013.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Ali. *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Habib Kasir el-Âmilî. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Yayla, Mansur. "Sünnî-Şîî Geleneğinde Muhkem ve Müteşâbih Olgusu -İbn Âşûr ve Tabâtabâî Örneği-". *İlahiyat Akademi Dergisi*. 10, (2019), 107-144.
- Yılmaz Musâ Kazım. *Tabresi ve Tabâtabâî'de İmamiye Tefsîri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1985.
- Zebidî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdussettar Ahmed Ferrâc. 40 Cilt. Küveyt: et-Turâsu'l-Arabî, 1965.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütûbî'l-Arabiyye, 1957.
- Zurkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevvâz Ahmet Zümerlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-Arabiyye, 1995.